

Shahid Bahonar
University of Kerman

The Hagiography 聖者伝図 or Manichaean Prophetology Painting (3)

Sonia Mirzaie

Graduate student, Asian-African institute (CSMC), University of Hamburg, Hamburg, Germany. Email: sonia.mirzaei@gmail.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 24 January 2023

Received in revised form 26
July 2023

Accepted 19 August 2023

Published online 24 June 2024

Keywords:

Missionary activity

history of the Manichaean

Church

Chinese Manichaeism

New Manichaean painting

Hagiography.

ABSTRACT

Purpose: Since 2007, two notable textual and pictorial groups of the Manichaeans' heritage of China have been found which have displayed some new characteristics of Manichaeism and have increased the scope of Manichaean studies. Representing the second, viz. the southern phase of Manichaeism in China, these new findings are replete with features of Chinese folk religion, particularly signs of Buddhism and Daoism. To maintain unity and survival, the Manichaeans absorbed local aspects and combined the fundamental principles of religion with Chinese concepts. To convey the concepts and teachings of the religion, they followed Mānī's missionary scheme; that is, endeavoring the promotion of Manichaeism by utilizing various tools. This attitude triggered a significant expansion in the Manichaean church history. Centering on Mānī, three paintings target the importance of missionary work among the new findings. The first two silk paintings were introduced in 2009, however, recently a painting has been found that has attracted attention, the Hagiography painting (3), which deals with the Manichaean church history and includes parables and references to rebirth.

Method and Research: To do a textual-pictorial analysis and introduce this new painting in Persian for the first time, this article intends to briefly deal with the Manichaean missionary work, identify the components of the painting, and show the manner of representation of the Manichaean church history.

Findings and Conclusions: A preliminary examination of this painting has shown that the Manichaeans in China, who were trying to spread the teachings, tied their church history to the innermost cultural layers of China and different social classes.

Cite this article: Mirzaie, Sonia (2024) The Hagiography 聖者伝図 or Manichaean Prophetology Painting (3). *Journal of Iranian Studies*, 23(45), 389-418. <http://doi.org/10.22103/JIS.2023.20992.2448>

© The Author(s). Mirzaie, Sonia Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIS.2023.20992.2448>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Since 2007, two distinct textual and pictorial collections of Chinese Manichaean heritage have been discovered. These findings have revealed new aspects of Manichaeism and expanded its research possibilities. The second phase of the discoveries belongs to the southern Manichaeism in China, which incorporates elements of traditional Chinese religion, including signs of Buddhism and Daoism. To ensure their unity and survival, the Manichaeans adapted to their environment and integrated Chinese concepts with their basic principles. The Manichaean Church followed Mani's propaganda plan, involving the use of various tools to propagate the concepts and teachings of the religion. This approach resulted in a significant expansion of the church history. Three new images - with Mani at the center, emphasizing the importance of propaganda - have been discovered. The first two hanging scrolls were introduced in 2009. Recently, a painting has been discovered, prompting deep reflection. Referred to as the "hagiography or Manichaean prophetology painting," it delves into church history and includes parables and symbols of rebirth. This paper will briefly examine Manichaean missionary work, introduce the newly discovered painting in Persian for the first time, and identify its components. To identify the components and illustrate the representation of the Manichaean Church history, the paper conducts an iconographic-textual analysis. The initial analysis of this painting indicates that the Manichaean community in China, enthusiastic about disseminating their teachings, intertwined their church history with the profound cultural layers of China and various social classes.

Methodology

The history of the Manichaean Church is examined from a historical perspective using a descriptive-analytical approach and a textual-pictorial examination through a library method. The creation date and the nature of the scroll are identified by entering the image, and the sections are read and interpreted. This review brings to light some details that were not discussed in the initial introductions.

Discussion

Manichaeism spread with the support of Shāpur I (240–270 AD) after achieving initial success in Sasanian Ērānshahr (224–651 AD). Mani believed in a universal religion and considered himself as a Paraclete (*paráklētos*) chosen by Jesus Christ. After separating from the Elcesaites in the name of Jesus and Paul, he became a devoted apostle, following in the footsteps of Paul, who referred to himself as the messenger of Jesus Christ. On his first missionary journey, Mani encountered Christians in Fars and Turan, who claimed to follow the teachings of Thomas. After traveling around various cities for about four decades, Mani met Shāpur and wrote a selection of the principles of religion (i.e., Šābuhragān) for him. The teachings of Manichaeism spread across borders with the help of missionaries along the Silk Road. In the east of Iran, Mār Amo spread the teachings in the company of religious brothers, teachers, and painters.

In 694 AD, Manichaean missionaries presented the Scripture of Two Principles to the Chinese queen, Wu Zetian, at her court. This event motivated the missionaries to gain more influence in the powerful Tang court, leading to a summary of their teachings being presented to Emperor Shunzong in 731 AD. Manichaeism was a legal religion in the Tang Dynasty until 843 AD, and some Chinese Manichaean scriptures from this time have survived. The significance of the missionaries' efforts became apparent during a crucial period in the history of Manichaeism, specifically when it was declared the official religion of the Uyghurs. At this

critical moment in history, the scriptures were translated into Chinese, and several Mānestān (shrines) were built in some cities in AD 768, 771, and 807.

A significant moment in the history of Manichaeism occurred when the Uyghurs were defeated in 840 AD, compelling them to flee their homeland. Some Uyghurs settled in Turfan, specifically in Qocho and Bashbaliq, where they continued to support Manichaeism for at least another 150 years. The religion persisted in Turkestan, where the Uyghurs established their new capital. However, following the rebellions, the Tang court altered its policy, resulting in a shift in fortunes against the Manichaeans. Emperor Wuzong, no longer reliant on Uyghur support, launched a significant offensive against the Manichaeans, who were actively recruiting native converts. This invasion was part of a broader persecution of foreign religions between 843 and 845 AD, known as the period of “persecution of Buddhism,” or *Huichang*.

After *Huichang*, the period of Northern Manichaeism essentially ended, giving way to the Southern Step. Manichaeans from the north were compelled to seek relatively remote and secure locations in the southeastern regions. Despite the challenges, Manichaeism managed to survive peacefully for centuries, as evidenced by sources from the Song, Yuan, and Ming periods. During the Southern Period, Manichaeans not only survived but also propagated their teachings. However, over time, these teachings gradually merged with traditional Chinese religious concepts and local rituals. Alongside textual materials, paintings, temples, and religious structures also emerged.

Conclusion

This article introduces the Hagiography, or Manichaean Prophetology Painting (3), the most recently discovered Manichaean painting. The analysis of the painting integrates both textual and visual elements. Examination of the garments suggests that the painting dates back to the Yuan or early Ming period. Codicological analysis has revealed a monochromatic binding for the scroll.

The painting is rich in symbolism, with Mani's presence likely serving as a symbolic representation of Manichaeism (known as the Religion of Light or “*Míngjiào* 明教” in Chinese). Within the painting, Mani is depicted as a revered leader, receiving homage from Buddhists, Daoists, and individuals from diverse social classes. This portrayal suggests that the Manichaean community in China actively propagated their religion alongside state religions, foreign faiths, and indigenous rituals. This propagation encompassed various societal strata, from courtiers to common people.

The presence of the noble lady in the first and second parts of the painting indicates a distinct Manichaean influence. Manichaeans in China intertwined their church history with diverse cultural layers and social classes to disseminate their teachings effectively. The painting delves into the concept of rebirth, besides the importance of missionary work and the four parables. Notably, in the second part of the painting, the encounter between the noble lady and the goddess, possibly representing the light maiden, underscores the role of non-spiritual individuals or hearers who, upon death, attain the merit of a better birth.

نگاره سپنتانگاشت 聖者伝図 یا نبوت مانوی (۳)

تاریخ کلیسای مانوی در نویافته‌ترین نگاره از میراث مانویان در جنوب شرقی چین

سونیا میرزایی

دانشجوی تحصیلات تکمیلی. انستیتو مطالعات آسیا-آفریقا (CSMC)، هامبورگ، دانشگاه هامبورگ. رایانامه:

sonia.mirzaei@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/هدف: از سال ۲۰۰۷ میلادی دو مجموعه متنی و تصویری بی‌نظیر از میراث مانویان چین پیدا شده که ویژگی‌هایی جدید از مانویت را به نمایش گذاشته و بر افق پژوهش‌های آن افزوده است. این نویافته‌ها که نشان‌دهنده گام دوم، یعنی جنوبی مانویت در چین است، آکنده از عناصر دین سنتی چین، به‌ویژه نشانه‌هایی از دین بودایی و دائویی است. مانویان در اینجا برای حفظ اتحاد و بقا رخت بومی‌شدگی به تن کردند و به اصول اساسی جامعه چینی پوشاندند. آن‌ها تدبیر تبلیغی مانی را دنبال کردند؛ یعنی جدوجهد در کیش‌گردانی و به‌کارگیری ابزار گوناگون در انتقال مفاهیم و آموزه‌های دین. همین نگرش سبب‌ساز چنین گسترشی در تاریخ کلیسای مانوی شد. در میان نویافته‌ها، سه نگاره اهمیت کار تبلیغی را نشانه رفته که مانی در مرکز آن است. دو ابریشم‌نگاره نخست در سال ۲۰۰۹ میلادی معرفی شد. اما به‌تازگی پرده‌ای پیدا شده که مایه ژرف‌اندیشی شده است؛ سپنتانگاشت یا نبوت ۳ که هم به مفهوم تاریخ کلیسا پرداخته و هم دربرگیرنده تمثیل‌ها و نشانه‌هایی از زادمرد است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۱۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴	روش/رویکرد: این نوشتار، قصد دارد نخست نگاهی اجمالی به کار تبلیغی مانوی داشته باشد، آنگاه این پرده نویافته را برای نخستین بار به فارسی معرفی کند و برای شناسایی اجزاء آن، و نیز نمایش شیوه بازنمایی تاریخ کلیسای مانوی، یک بررسی متن-تصویرشناسانه انجام دهد.
کلیدواژه‌ها: فعالیت تبلیغی، تاریخ کلیسای مانوی، مانویت چینی، نگاره نویافته مانوی، سپنتانگاشت.	یافته‌ها/نتایج: بررسی مقدماتی این پرده نشان داده است که جماعت مانوی در چین که سر در پی گسترش آموزه‌ها داشتند، تاریخ کلیسایی خود را با زیرترین لایه‌های فرهنگی چین و طبقات اجتماعی مختلف گره زده‌اند.

استناد: سونیا میرزایی (۱۴۰۳). نگاره سپنتانگاشت 聖者伝図 یا نبوت مانوی (۳) تاریخ کلیسای مانوی در نویافته‌ترین نگاره از میراث مانویان در

جنوب شرقی چین. مجله مطالعات ایرانی، ۲۳ (۴۵)، ۳۸۹-۴۱۸.

<http://doi.org/10.22103/JIS.2023.20992.2448>

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

برنامه و تدبیر تبلیغی مانی و پیروانش سبب شد مانویت نخست در میان رودان و آنگاه در سرزمین‌های هم‌جوار؛ یعنی از سرحد امپراتوری روم، تا شمال هند و در غرب آسیای مرکزی گسترده شود. برای گسترش آموزه‌ها، ترجمه‌ها و ابزارهای گوناگون آموزشی به خدمت گرفته شد.^۱ مبلغان چندزبانه با دبیرها همراه می‌شدند و برای اطمینان در انتقال کامیابانه آموزه‌ها کتاب‌نگارهای^۲ را با خود می‌بردند. همه این کوشش‌ها هماهنگ با همان کاری بود که مانی می‌کرد؛ او خود به سریانی، فارسی میانه و پارسی کتاب نوشت و تبلیغ دین کرد و نگاره‌هایی کشید تا حکمتش را برای آنان که توانایی خواندن نداشتند، با تصویر شرح دهد (Reeves, 1997: 262–263). از این رو، از همان نخست، کوشش‌های تبلیغی مانویان و شیوه آموزش مفاهیم دینی، نقشی اساسی در گسترش مانویت ایفا کرد. سه ابریشم‌نگاره نویافته از میراث مانویان جنوب چین به این مهم پرداخته است. این پژوهش، نخستین بررسی را به فارسی روی سومین نگاره،^۳ که به تازگی پیدا شده است، یعنی «سپنتانگاشت^۴ یا نبوت^۵»، انجام می‌دهد.

۱.۱. بیان مسئله

به سبب کشف دو مجموعه نویافته از میراث مانویان، دهه گذشته شاهد اشتیاقی بی‌سابقه نسبت به مانویت چینی بوده است. هر دو مجموعه نشان‌دهنده تأثیرات چشمگیری از دین سنتی چین،^۶ به ویژه دین بودایی و دائویی است. یکی از مجموعه‌ها که در استان فوجیان پیدا شده، دربرگیرنده ساختمان‌ها، اشیا و منابع نوشتاری است. بیشتر مواد نوشتاری از فوجیان ماهیتی آئینی دارد و شامل سرودها و نیایش‌هاست که گاهی دست‌نویس‌های دقیقی نیز درباره اجرای آئین‌ها ارائه داده است. این متون دربرگیرنده نقل‌قول‌های مستقیمی از سرودهای مانوی، معروف به *طومار نیایش*^۷ از دونه‌آنگ است؛ و نیز از آوانویسی زبان‌های ایرانی میانه به چینی خبر می‌دهد. مجموعه دیگر شامل ابریشم‌نگاره‌هاست که در ژاپن (به همراه یکی از نگاره‌ها در آمریکا) نگهداری می‌شود. این نقاشی‌ها با به تصویر کشیدن شخصیت‌های تاریخی و اساطیری، به شیوه چینی بازنمایی شده‌اند. در اینجا، شخصیت‌های اساطیری (مانند خدایان) و تاریخی (مانند هندی‌ها و بوداییان) دیگر نیز دیده می‌شوند. اما نکته حائز اهمیت درباره ابریشم‌نگاره‌ها آن است که برخی از نکاتی که در منابع متنی قدیمی مانوی به آن‌ها پرداخته شده و اندک بازنمایی‌های تصویری از آن‌ها در یافته‌های تصویری مانوی از تورفان به چشم می‌خورد، در این نگاره‌ها با جزئیات بیشتری پدیدار شده است. برای نمونه، تنها یک تکه چندپاره مانوی از تورفان (MIK III 4979 a,b r) به صحنه ایمان‌آوری و تبلیغ دین پرداخته است. برای این اصل اساسی که نمایشگر جنبه‌ای از کلیسا و تجربه عملی نبوت مانوی است، همان که در حقیقت قلب مانویت است (Tardieu, 2008: 24)، می‌توان از اصطلاحی یاد کرد که زوندرمان به کار برد؛ یعنی تاریخ کلیسا^۸ که بر سفرهای تبلیغی به چهار اقلیم اشاره دارد. اما این مفهوم در مجموعه پُرشاخ‌وبرگی سه‌تایی-نگاره سپنتانگاشت یا نبوت^۱، ۲ و ۳- از ابریشم‌نگاره‌های نویافته، به روشنی پیدا می‌شود. در این نگاره‌ها، مانی، با بیانی نمادین، شبان^۹ راهبر^{۱۰} رومه^{۱۰} است. این نوشتار در پی پاسخ به این پرسش است که فعالیت تبلیغی مانویان چگونه در نگاره سپنتانگاشت یا نبوت^۳ بازنمایی شده است؟

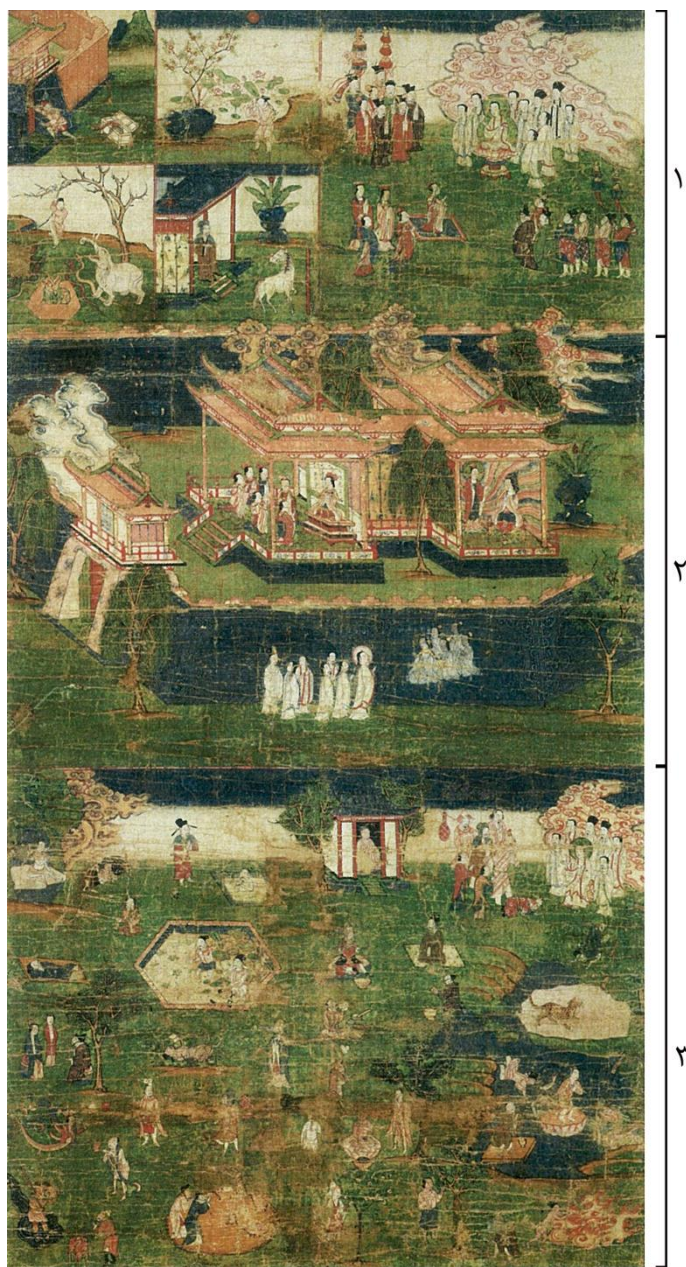
۱.۲. پیشینه تحقیق

تصویر ۱. ۱، مانی در کیهان‌نگاره. ۲، مانی در نگاره سپستانگاشت یا نبوت ۳.

نگاره‌های سپستانگاشت یا نبوت ۱ و ۲ در سال ۲۰۰۹ میلادی معرفی (Yoshida, 2010: 1-34) و از پرده ۳، در سال ۲۰۱۹ میلادی رونمایی شد که افزون بر فعالیت تبلیغی، حکایت‌هایی را هم در خود گنجانده است. این نگاره را یوتاکا یوشیدا، متخصص زبان‌های ایرانی در دانشگاه کیوتو، ژاپن، کشف کرد (Yoshida,

2019: 209-230). در ژانویه ۲۰۱۵ مجموعه‌ای خصوصی در توکیو با یوشیدا تماسی برقرار کرد که خبر از نگاره‌ای مانوی می‌داد. یوشیدا با توجه به محتوای نگاره و برابری با نگاره‌های نویافته پیشین، آن را مانوی تشخیص داد. مهمترین عنصر در این نگاره که سبب شناسایی ماهیت مانوی آن شد، حضور شخصی بود که ردایی سفید با لبه‌ای سُرخ بر تن کرده بود و به نظر می‌رسید که خود مانی باشد (تصویر ۱). این شخص در نگاره‌های دیگر نیز دیده می‌شود. ۱۱ بافتار نگاره، یوشیدا را بر آن داشت که اثر متعلق به مجموعه‌نگاره‌های سپستانگاشت ۱ و ۱۲۲ است که پیشتر معرفی کرده بود (Yoshida, 2015: 391). در اینجا، مانی خروش‌خوان ۱۳ را جماعتی دوره کرده است. نتایج این کشف در سال ۲۰۱۶ به ژاپنی، و آنگاه در سال ۲۰۱۹ به انگلیسی منتشر شد (Yoshida, 2019: 209-230). در نوامبر ۲۰۱۹، ۱۴ سوزانا گولاچی نگاره را در یک سخنرانی در موزه هنر آسیایی سانفرانسیسکو معرفی کرد. گبور کُشه در دهمین کنفرانس بین‌المللی مطالعات مانوی (آگوست ۲۰۲۲)، افزون بر معرفی این نگاره، آن را در یک بافتار بودایی بررسی کرد. ۱۵ (تصویر ۲).

تصویر ۲. نگاره سپتاناگاشت یا نبوت مانوی (۳). مجموعه خصوصی، ژاپن (Yoshida, 2019: fig. 1).

۵۶.۵ ۱۱۲.۱ سانتی‌متر.

۳.۱. هدف و ضرورت تحقیق

این نوشتار قصد دارد در مقام نخستین نوشتار فارسی، جدیدترین پرده نویافته از میراث مانویان جنوب چین را معرفی کند که می‌تواند در پژوهش‌های آینده مطالعات مانوی و ایرانی، پاسخ‌گوی پرسش‌هایی درباره چگونگی فعالیت تبلیغی مانویان در جنوب چین باشد. افزون بر این، این پژوهش آگاهی نخستین را برای بررسی آن چهار تمثیل که در بخش یکم نگاره به تصویر کشیده شده است، در اختیار قرار می‌دهد. همچنین، شیوه بازنمایی تصویری مفهوم زادمرد را برای پژوهش‌های پسین مشخص می‌کند.

۴.۱ روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی، با دست‌یازی به یک بررسی متن-تصویرشناسانه، به روش کتابخانه‌ای، جامعه عمل پوشیده است. در اینجا، نخست با نگاهی تاریخی، به یاری متون، تاریخ کلیسای مانوی مرور می‌شود، آنگاه با ورود به نگاره، شناسایی تاریخ خلق و گونه طومار آن، به بخش‌ها، خوانش و تفسیر می‌رسد. در این بررسی، برخی از آن جزئیاتی که در معرفی‌های نخستین به آن‌ها پرداخته نشده بود، مشخص می‌شود.

۵.۱ یافته‌های پژوهش

یافته‌های اصلی این پژوهش به شرح زیر است:

۱. بررسی تاریخی اهمیت کار تبلیغی مانویان و گسترش آموزه‌های آنان در جنوب چین: نتایج نشان می‌دهد که جماعت مانوی، با وجود فراز و فرودهای بسیار، همواره به دنبال کیش‌گردانی و به‌کارگیری ابزارهای گوناگون برای انتقال مفاهیم و آموزه‌های خود بوده‌اند.

این بخش با استناد به متون تاریخی، اهمیت کار تبلیغی مانویان را در جنوب چین مرور کرده است.

۲. معرفی و بررسی طومارنگاره سپنتانگاشت یا نبوت ۳ به عنوان جدیدترین اثر تصویری مانوی:

این نگاره احتمالاً در دوران یوآن یا اوایل دوران مینگ خلق شده است.

بررسی نسخه‌شناسانه نشان می‌دهد این طومار از گونه وصالی تک‌رنگ بوده و تحت آسیب‌های محیطی قرار داشته است.

محتوای نمادنگارانه این نگاره نشان می‌دهد که حضور مانی در آن احتمالاً نمادین و به نشانه مانویت (کیش نور) است.

این نگاره نشان می‌دهد جماعت مانوی در چین در کنار ادیان پذیرفته‌شده دولتی، ادیان خارجی دیگر و مناسک بومی، در حال تبلیغ دین و گسترش آموزه‌های خود بوده‌اند.

۲.۲ بحث و بررسی

۲.۱.۲ نگاهی به تاریخ کلیسای مانوی در مسیری به سوی جنوب چین

در مانویت پس از کسب نخستین کامیابی‌ها در ایرانشهر ساسانی (۲۲۴-۶۵۱ م.)، با پشتیبانی شاپور یکم ساسانی (شهریاری ۲۴۰-۲۷۰ م.)، گسترده شد. مانی سودای کیشی جهانی در سر داشت و برای رسیدن به این هدف نیک می‌دانست که باید دوران‌دیشی کند. پس پیروان را پند داد که: «فرهیخته باشید، آگاه و زبان آموخته که هر کجا روید، در پی آموزش‌هایتان، این دین در بوم‌ها گسترده شود» (Sundermann, 1981: 35). هنگامی که کیش مانوی در مناطقی با فرهنگ‌ها و زبان‌های گوناگون گسترش می‌یافت، می‌بایست نامی مناسب برای بنیانگذار کیش برگزیده می‌شد که هماهنگ با بافتار دینی و بومی آن فرهنگ و مکان می‌بود. برای نمونه، در بستر یونانی، قبطی و لاتین که اصطلاحات مانوی به فرهنگ واژگانی مسیحی وابسته بود، عنوان برگزیده‌شده فرستاده/رسول (Απόστολος) بود (Liddell and Scott, 1961: 220). در بافتار چینی که واژگان مانوی متکی بر اصطلاحات بودایی-چینی بود، نام بودا (Fó 佛) برای مانی (Haloun and Henning, 1952: 184-212)، و

نیز برای رسولان پیشین کیش،^{۱۶} برگزیده شد. واژه‌گزینی مشابهی در ترکی اوغوروری (*burxan*)، به معنی بودا، در عبارت «پیامبران پیشین خدا، بوداها» نیز دیده می‌شود (Gulácsi, 2015: 355).

مانی می‌پنداشت که فارقلیطی (*παράκλητος*) است که عیسی مسیح به او بشارت^{۱۷} داده است (الفهرست، ۹:۱۷). پس از آن‌که به نام عیسی و پولس از الخسائیه جدا شد، به پیروی از پولسی که خود را فرستاده عیسی مسیح می‌خواند، به رسولی کوشا درآمد.^{۱۸} او برای نخستین سفر تبلیغی خود مسیری را در پیش گرفت که نیای نامورش، توماس برگزیده بود. از این رو، نخستین کسانی که مانی در اولین سفر تبلیغی دریایی ملاقات کرد، جماعت مسیحی در فاصله فارس و توران بودند که ادعا می‌کردند پیرو آموزه‌های توماس هستند. متن پارتی M 48 به شرح موفقیت مانی در تغییر کیش شاه بودایی توران می‌پردازد (Tardieu, 2008: 19, 21): «چون توران‌شاه و آزادان این سخن شنیدند، شاد شدند؛ ایمان پذیرفتند و دوستدار فرستاده و دین شدند» (ibid. 21). جزئیات این نخستین سفر^{۱۹} تبلیغی و فعالیت‌هایی که از پی آمد، در گفت‌وگوی مانی و پیروانش، در کفالایای قبطی آمده است:

«در واپسین سال‌های آرتخوس (اردشیر) شاه، برای موعظه رخت سفر بستم. من از راه دریا (با کشتی) به سرزمین هندوان رفتم و امیدهای زندگی را برایشان موعظه کردم؛ در آنجا گزیده‌ای نیکو (=جماعت دینی) [را] برگزیدم. لیکن در آن سالی که شاه اردشیر درگذشت و پسرش ساپورس (شاپور)، شاه شد، در آن وقت او [در پی من فرستاد]. من از (راه دریا) از سرزمین هندوان به سرزمین پارسیان شدم، و باز از سرزمین پارس به سرزمین بابل، میسان و شوش رسیدم. من به حضور شاپور شاه بار یافتم. او مرا پذیرفت با احترام (فراوان) و به من اجازه داد، تا سفر کنم در [قلمرو او و] کلام زندگی را موعظه کنم. من سال‌های سپسین را میان ملتزمین شاه، سال‌هایی چند در پارس، در سرزمین پارت‌ها (و) در (شمال) تا به ادیابنه و تا مرزهای سرزمین رومیان گذراندم. من بذر زندگی را [کاشتم] و من آن‌ها را [از] شرق به غرب، همان‌گونه که می‌بینید، امید [های] من به همه گوشه جهان رفته است» (Tardieu, 2008: 22; *Khep.* 1,15:25-35; 16:1-7).^{۲۰}

از دیگر سو، سینکسیس (*CYNΔΞEIC*) قبطی، با وجود افتادگی‌های بسیار، مشاهدات مانی در سفرش به هندوستان را مستند کرده است:

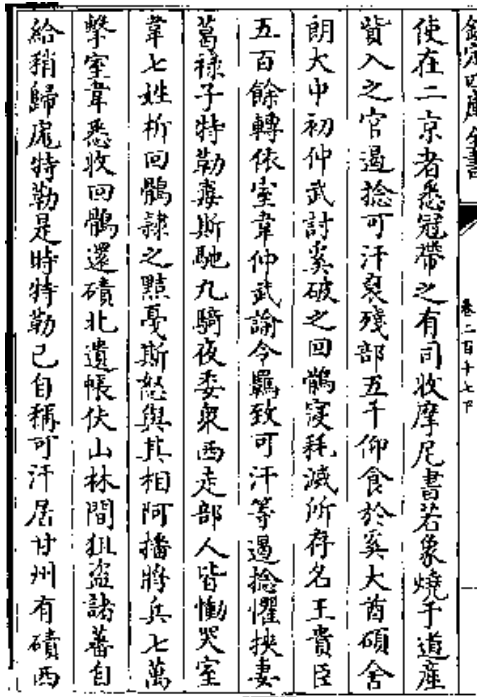
«من... آن‌ها (؟)... در سرزمین‌های خاورزمین (؟) هنـ[د]. در آنجا به تیره‌ها و رسته‌های بسیار [برخوردم (؟)] [که (؟)... جز قانون [شان]، تا... [....] با هر یک، به فراخور... [....] آنجا، آن‌هایی را که برجسته دانستم - رسته به رسته، تیره به تیره. در آنجا به گروه برهمنان^{۲۱} ریز نگرستم (و دانستم) که بر ... هایشان، در خاورزمین، استوار و پابرجایند. آن‌ها [تیره [ها] (؟)...] ایشان را ارج می‌نهند ... دیگر رسته (ها). کنون، قانونشان بدینگونه است. بر قانونشان ریز شدم و دانستم که (؟) رهبران و آموزگاران [....] در پرهیزکاری و پیغمبری، بی‌اندازه چیره‌دستند. ... نزد آموزگارشان است که گوش می‌سپارند - زان پس (؟) رسولان [و] پدر [انشان]...» (Funk, 2009: 121).

بدینسان مانی پیش از ملاقات با شاپور و نگارش گزیده‌ای از اصول دین (شاپورگان) برای او، و سازمان‌دهی سفرهای تبلیغی شاگردانش به چهارسوی جهان، حدود چهار دهه در شهرها گردش کرد (الفهرست، ۱۰:۱۷؛ Tardieu, 2008: 23). با فعالیت مبلغان در امتداد جاده ابریشم، کیش مانوی به فرارودان رسید. مار آموی

آموزگار که بنیان‌گذار نهادهای دینی مانوی در شرق ایران بود، آموزه‌ها را با همراهی برادران دینی، دبیران و نیکان‌نگاران گستراند (بویس، ۱۳۸۶: ۶۰-۶۴).^{۲۳} از آن پس، مانویت مرزها را درنوردید تا سرانجام به دربار چین رسید. در سال ۶۹۴ میلادی مبلغان مانوی به دربار ملکه چین، وُو زِتیان (شهریاری ۶۸۴-۷۰۴ م.)، 武則天 (*Wǔ Zétiān*) رسیدند، جایی که این کیش نو در میان ادیان گونه‌گون در دوران تانگ (۶۱۸-۹۰۷ م.)، (Táng 唐) محبوبیت یافت و پیشکش سوتره دو بُن (*Èr zōng jīng* 二宗經)^{۲۴} بر این پسندیدگی افزود. استقبال ملکه چین سبب شد مبلغان با انگیزه نفوذ بیشتر در دربار قدرتمند تانگ، متن چکیه آموزه‌ها^{۲۵} را در سال ۷۳۱ میلادی به امپراتور شوئن‌زونگ (شهریاری ۷۱۲-۷۵۶ م.)، (*Xuánzōng* 玄宗) تقدیم کنند که طی فرمانی در سال ۷۳۲ م. از انتشار آن در میان توده مردم چین جلوگیری شد، هرچند برای بیگانه‌های غربی (*Xīhú* 西胡)، یعنی سُغدی‌ها، مجاز دانسته شد (Lieu, 1992: 241). مانویت اساساً تا سال ۸۴۳ میلادی دینی قانونی در دوران تانگ بود و برخی از متون مقدس چینی مانوی از این روزگار بازمانده است.^{۲۶} کوشش مبلغان زمانی اهمیت خود را نشان داد که دورانی سرنوشت‌ساز در تاریخ مانویت رقم خورد. یعنی، زمانی که مانویت کیش رسمی ترکان اویغور شد؛ هرچند بعدها این رویداد چنان سرگذشت مانویان و فعالیت تبلیغی آنان را تحت تأثیر قرار داد که دورانی سراسر متفاوت در تاریخ مانویت رقم خورد؛ یعنی گونه جنوبی و آکنده از عناصر دین سنتی چین. با گرویدن خاقان اویغور، بوگوخان (*Móuyǔ* 牟羽)، در سال ۳-۷۶۱ م. (گولاچی، ۱۴۰۱: ۷۷)،^{۲۷} با حمایت او و جانشینانش، مانویت در داخل و پیرامون دربار اویغور در قره‌بلقسون، گسترده شد. هنگامی که شورش آن لوشان (*Ān Lùshān* 安祿山) و شی چائویی (*Shǐ Cháoyì* 史朝義) با کمک نظامی اویغورها سرکوب شد، پنج روحانی مانوی از چین، همان‌گونه که کتیبه سه‌زبانۀ (چینی، اویغوری و سُغدی) قره‌بلقسون گواهی می‌کند، در معرفی آموزه‌های دو بُن و سه دوره کیش مانوی به خاقان اویغور (Lieu, 1992: 234-236) نقش مهمی داشتند. آنگاه اویغورها اجازه یافتند تا حدود هشتاد سال کیش خود را در چین بگسترانند. در این لحظه حساس تاریخی، متون مقدس مانوی به چینی ترجمه شد و چند مانستان در لویانگ (*Luòyáng* 洛陽) و دیار جینگ (*Jīng* 荆)، هونگ (*Hóng* 洪) و یوئه (*Yuè* 越) در سال‌های ۷۶۸، ۷۷۱ و ۸۰۷ میلادی بنا شد (Kósa, forth.: 8).

اما دگرگونی بزرگ در تاریخ مانویت با شکست اویغورها، به دست قرقیزها، در سال ۸۴۰ میلادی روی داد که به نوبه خود، اویغورهای استپی را وادار به گریختن از زادبومشان کرد. برخی از آن‌ها در تورفان، به مرکزیت قوچو و بشبالیق، سکنی گزیدند و حداقل تا صد و پنجاه سال دیگر به حمایت از مانویت ادامه دادند. مانویت در اینجا به نشو و نما در ترکستانی ادامه داد که پایتخت جدید اویغورها در آنجا برپا شده بود (Lieu, 1998: 83). این دوره از امپراتوری اویغور غربی (حدود ۸۵۰-۱۰۰۰ م.)، که اساساً در پیوند با اویغورهاست و نه تاریخ چین، نقشی اساسی در تولید شناخته‌شده‌ترین، اگرچه چندپاره قطعات هنر مانوی (ن.ک. گولاچی، ۱۴۰۱) و متون مقدس آسیای مرکزی ایفا کرد. با گذر از شورش‌ها، دربار تانگ تغییر رویه داد و بخت از مانویان روی برگرداند. امپراتور ووزونگ (شهریاری ۸۴۰-۸۴۶ م.)، (*Wúzōng* 武宗) که دیگر به حمایت اویغورها متکی نبود، یورش گسترده‌ای را علیه مانویانی آغاز

کرد که در حال جذب نوکیشان بومی بودند. گرایش مانویان به طالع‌بینی و پیشگویی باعث نگرانی شده بود، زیرا مردمان بومی، نخستین مبلغان مانوی در چین را جادوگرانی چیره‌دست می‌شناختند (Lieu, 1998: 127). این تاخت‌وتاز بخشی از آزار و اذیت کلی همه ادیان خارجی، بین سال‌های ۸۴۳ تا ۸۴۵ م. به حساب می‌آمد که با نام دوران سرکوب بودایی یا هویچانگ (Huìchāng 會昌)^{۲۸} شناخته می‌شود؛ متون مقدس و نگاره‌های مانوی را سوزاندند و مردان و زنان دین‌پرستار را از دم تیغ گذراندند:

تصویر ۳. کتاب جدید تاگ.

新唐書: 217b.6133^{۲۹}

«امپراتور فرمان داد که اویغورهای گونگدشی (رهبر امور دینی) در دو پایتخت باید که ردای چینی بر تن کنند. دیوان‌سالاران باید نوشته‌ها و تندیس‌های مانوی را گرد آورده و در برابر همگان بسوزانند. دارایی (شان) [نیز] باید توقیف شود (تصویر ۳). ماه چهارم: روز دهم از میانه (سال ۸۴۳) فرمانی صادر شد که روحانیون مانوی [در آن] امپراتوری کشته شوند. سرشان باید تراشیده شود و رخت بودایی بر تن کنند و همچو روحانیون بودایی به هلاکت رسند. روحانیون مانوی نزد اویغورها گرامی‌اند» (Kósa, forth.: 9).

پس از هویچانگ، دوره مانویت شمال اساساً به سررسید و گام جنوبی آغاز شد. مانویان شمال مجبور به یافتن مکانی نسبتاً دورافتاده و امن در نواحی جنوب شرقی شدند. از این رو، مانویت، همانگونه که منابع دوران سونگ (۹۶۰-۱۲۷۹ م.، *Sòng 宋*)، یوآن (۱۲۷۱-۱۳۶۸ م.، *Yuán 元*) و مینگ (۱۳۶۸-۱۶۴۴ م.،

Míng 明) نشان می‌دهد، توانست تا سده‌ها به طور مسالمت‌آمیز به بقای خویش ادامه دهد. به گزارش کتاب فوجیان، مینشو (*Mǐnshū 閩書*)،^{۳۰} یک روحانی مبلغ که با عنوان هولو فاشی (*Hūlù fāshī 呼祿法師*) شناخته می‌شد، بین سال‌های ۷۴۲ تا ۹۳۳ م.، به جنوب شرقی فوتانگ، در نزدیکی فوجوی امروزی (استان فوجیان)، رفت و در منطقه سانشان به گسترش دین و آموزش پرداخت (Kósa, forth.: 9; Lieu, 1998: 131). سپس لین دنگ (*Lín Dèng 林瞪*) و پیروانش وارد صحنه تبلیغ و گسترش آموزه‌های مانویت شدند (میرزایی و شکری فومشی، ۱۳۹۸: ۱۱۹-۱۳۸). در طول دوران جنوبی، مانویان در دو استان ججیانگ و فوجیان خطر از سر گذراندند و شروع به تبلیغ آموزه‌های کیش کردند، هرچند این آموزه‌ها در نهایت با مفاهیم دین سنتی چین و مناسک بومی درآمیخت. اینجا همان جایی بود که افزون بر متون، ابریشم‌نگاره‌ها، دیرها و سازوبرگ‌های دینی پدید آمد.^{۳۱} آنچه در اینجا بیان می‌شود، همه مفاهیم وجهی در فارسی میانه نیست. افزون بر آن، شیوه‌های بیان هر یک از مفاهیم وجهی نیز که در اینجا ذکر می‌شود، تنها شیوه بازنمایی آن‌ها نیست. مفاهیم وجهی بی‌شمارند و برای

بازنمایی آن‌ها در فارسی میانه، ممکن است ابزارها و شیوه‌های دیگر هم رایج باشد. هر صورت زبانی، ممکن است طی فرایند دستوری‌شدگی به عنصری برای بازنمایی وجه بدل شود.

۲.۲. نگاره سپنتانگاشت یا نبوت مانوی (۳)

۱.۲.۲. زمان خلق اثر

نگاره‌های سپنتانگاشت ۱ و ۲ در سده چهاردهم-پانزدهم خلق شده (Gulácsi, 2015: 357) و اگرچه یوشیدا به تاریخ خلق نگاره سوم اشاره نکرده است (Yoshida, 2019: 209-230)، با توجه به اسلوب نقاشی و عناصر درونی به نظر می‌رسد که این اثر هم در این دوران خلق شده باشد. اما کدام عناصر سبب چنین گمانه‌ای است؟ چند نکته در بررسی پوشاک ما را به این احتمال می‌رساند که نگاره در دوران یوان یا اوایل دوران مینگ تولید شده باشد که در اینجا به دو نمونه اشاره می‌شود. اگرچه پوشاک در دوره یوان در کل متفاوت با پوشیدنی‌های دوره‌های پیشین بود، برای نمونه، دوران سونگ، لیائو (۹۱۶-۱۱۲۵ م.)، *Liáo 遼* و جین (۲۲۶-۴۲۰ م.)، *Jin 晉*، برخی از معیارهای پوششی آن‌ها را دنبال و تقلید می‌کرد (Shea, 2020: 42). این نکته به‌ویژه در مناطق جنوبی چین به چشم می‌خورد که تأثیرات سونگ جنوبی (۱۱۲۷-۱۲۷۹ م.) در آن دیده می‌شود (Hearn and Watt, 2010: 82-3).

۲.۱.۲.۲. سرپوش روبان‌گسترده

نخستین نکته در بررسی پوشاک، کلاه یا سرپوش ویژه‌ای است که سه نفر از درباریان در بخش یکم نگاره، سمت

راست، بر سر گذاشته‌اند (تصویر ۴). این سرپوش سیاه دوواشکوبه، دو زائده سیاه دراز در دو طرف دارد که از گونه‌های تکامل‌یافته فوتو (*Fútóu 幞頭*) است که نوآوری را به امپراتور وو (شهریاری ۵۶۱-۵۷۸ م.)، *Wūdì 武帝*، از دودمان جوی شمالی (۵۵۷-۵۸۱ م.)، *Wūdì 武帝*، نسبت داده‌اند. این شکل از فوتو که سرپوش روبان‌گسترده نام داشت، سرپوشی رسمی در دوران سونگ بود که از امپراتور تا مردمان عادی بر سر می‌گذاشتند (Ren, 2020: 122-3; Zhang and others, 2016: 10-11). این

تصویر ۴. سرپوش روبان‌گسترده، بخش یکم

سرپوش یکی از همان پوشاکی بود که در دوران یوان به کار می‌رفت و تا میانه دودمان مینگ نیز کاربرد داشت (Ren, 2020: 126). (جدول ۱)

جدول ۱. سرپوش روبان گسترده (Zhǎnjiǎo Fútóu 展角幞頭)	دودمان
	سونگ ۹۶۰-۱۲۷۹ م.
امپراتور تایزو (۹۶۰-۹۷۶ م.، <i>Tàizǔ</i> 太祖)، بنیانگذار دودمان سونگ. ^{۳۲}	
	یوان ۱۲۷۱-۱۳۶۸ م.
از کتاب پنج مجموعه کامل از نگاره‌های یوان (Ren, 2020: 90).	
	مینگ ۱۳۶۸-۱۶۴۴ م.
وانگ آئو (۱۴۵۰-۱۵۲۴ م.، <i>Wáng ào</i> 王鏊)، سیاستمدار و دبیر دربار مینگ. ^{۳۳}	

۲.۱.۲.۲

تصویر ۵. یقه ابر. بخش سوم

در نکته دوم در بررسی پوشاک، یقه ابر یا به گفته باینرنامه-چارقب-است که شانه‌های بزرگان را می‌پوشانده و چهار لبه داشته است (باینرنامه، ۱۳۸۶: ۱۳۵). در بخش سوم نگاره، سمت چپ، یکی از درباریان با تن‌پوشی سُرخ و یقه ابری سبزی به تصویر کشیده شده است (تصویر ۵). اگرچه نام یقه ابر برای نخستین بار در کتاب تاریخ جین (*Jinshi* 金史) که تاریخ رسمی دودمان جین (۱۱۱۵-۱۲۳۴ م.، *Jin* 金) را مستند کرده، آمده است: «ممنوعیت به‌کارگیری شخصی از مستوره‌ها و پیرایه‌ها را بازگو می‌کنیم-حتی اگر کجاوه و رختی باشد که امپراتور داده است. گردن‌آویز ابر خورشید و ماه، جامه زردرنگ با نقش ازدها [و] زین‌های پنج سوراخ، باید که از همه پرهیزید» (Silberstein, 2011: 128)، درباره قدمت این شکل از یقه یا نقش بر شانه‌ها، در تاریخ پوشاک چین، اندکی اختلاف نظر است. (جدول ۲)

جدول ۲. یقه ابر (Yúnjiān 雲肩)	دوره
	هان ۲۰۲ پ.م. - ۲۲۰ م.
آینه TLV، Writer's collection (Cammann, 1951: fig. 3)	
	تانگ ۹۰۷-۶۱۸ م.؛ پنج سلسله ۹۰۷-۹۶۰ م.
۱. دامن ویشرون؛ ^{۳۴} ۲. تندیس نوازنده (Silberstein, 2011: 127).	
	ساسانی ۲۲۴-۶۵۱ م.؛ اویغور ۷۴۴-۱۰۰۰ م.
۱. آناهیتا، طاق بستان؛ (موسوی حاجی، ۱۳۹۶: ش. ۶۵)؛ ۲. دیوارنگاره اویغوری، تورفان. ^{۳۵}	
	یوان ۱۲۷۱-۱۳۶۸ م.
۱. ملکه چابی، همسر قوبلای خان (شهریاری، ۱۲۶۴-۱۲۹۴ م.)؛ ^{۳۶} ۲. یقه ابر ابریشمی، کاخ موزه پکن؛ و تن پوشی ابریشمی، بوخشین خوشو، مغولستان (Oka, 2015: 388; Hearn and Watt, 2010: 362).	

برخی آن را نمادی از کیهان می‌دانند و نقش نمادینی از آن را روی یافته‌های باستان‌شناسانه جستجو می‌کنند و از این‌رو، آن را به دوران جو (۱۰۴۶-۲۵۶ پ.م.، *Zhōu 周*)، و شکل تکامل‌یافته آن را به اواخر دوران هان (۲۰۲ پ.م.-۲۲۰ م.، *Hàn 漢*) نسبت می‌دهند (Cammann, 1951: 1-9; Silberstein, 2011: 125). شماری قدمت آن را به دوران سوی (۶۱۸-۵۸۱ پ.م.، *Suī 隋*)، دودمان تانگ و پنج سلسله (۹۰۷-۹۶۰ م.، *五代十國*) می‌رسانند و در بازمانده‌های آرامگاه‌ها در پی نشانی از آن می‌روند. برای نمونه، بیرقی چندپاره از دونه‌آنگ از دوران تانگ، این نقش را روی دامن ویشروَن (*Vaiśravaṇa वैश्रवण*)، شهریار شمال، نشان داده است. همچنین، نقش یقه ابر شانه‌های تندیس‌های زنان نوازنده‌ای را پوشانده که در آرامگاه‌هایی از پنج سلسله، در شیان (استان شانسی) و چنگدو (استان سیچوان) پیدا شده است (Yang, 2004: 41; Rawson, 1997: 132). این شانه‌پوش به‌عنوان عنصری خارجی، احتمالاً از آسیای مرکزی وارد چین شده بود (Hearn and Watt, 2010: 90; Shea, 2020: 52). از این‌رو، ردپای آن را می‌توان تا ناحیه تورفان دنبال کرد. دیوارنگاره‌ای مربوط به دوران حکمرانی اویغورها از تورفان، یقه ابر را روی شانه‌های فردی با ظاهری ایرانی به تصویر کشیده است. او سرپوشی بال‌دار بر سر گذاشته است که شاید شبیه تاج بال‌دار ساسانی باشد (Le Coq, 1913: taf. 28).

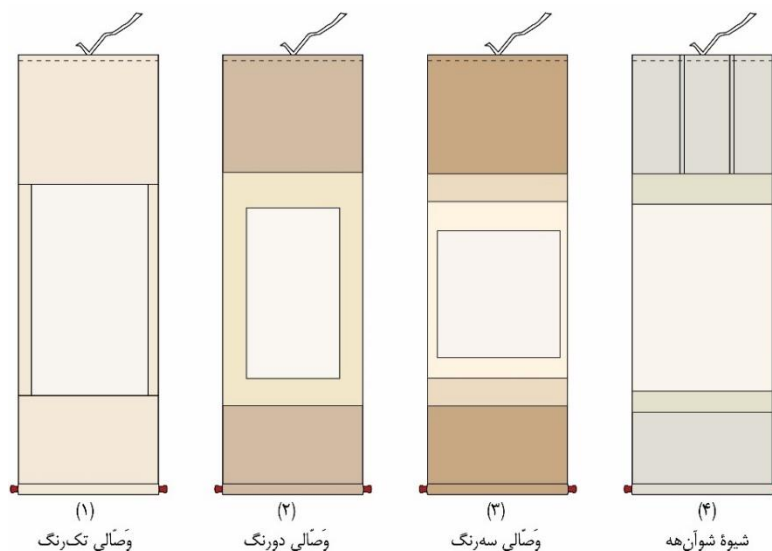
اگر بتوان این ظاهر را ساسانی گمان کرد، نقشی ابتدایی که شاید اندکی همانند یقه ابر باشد، در دیوارنگاره طاق بستان، روی شنل آناهیتا دیده می‌شود. نقش خورشید و ماه بر جامه‌های امپراتوری، نشانه‌ای از پیوند آن امپراتوری با آسمان و زمین بوده و از این‌رو، بر جنبه نمادین کیهانی آن اشاره می‌کرده است. در این تعبیر، خورشید و ماه نمادهای یک امپراتوری مقدس بوده و ارتباط (گردن‌آویز) / یقه ابر با این نمادها، نشانه قدرت بوده است. این مفهوم مقدس در دوران یوان گسترش یافت و مشخصه پوشاک آن شد (Cammann, 1951: 1-9; Silberstein, 2011: 128; Shea, 2020: 52).

۲.۲.۲. ساختار و محتوا

۲.۲.۲.۱. ویژگی‌های طومار

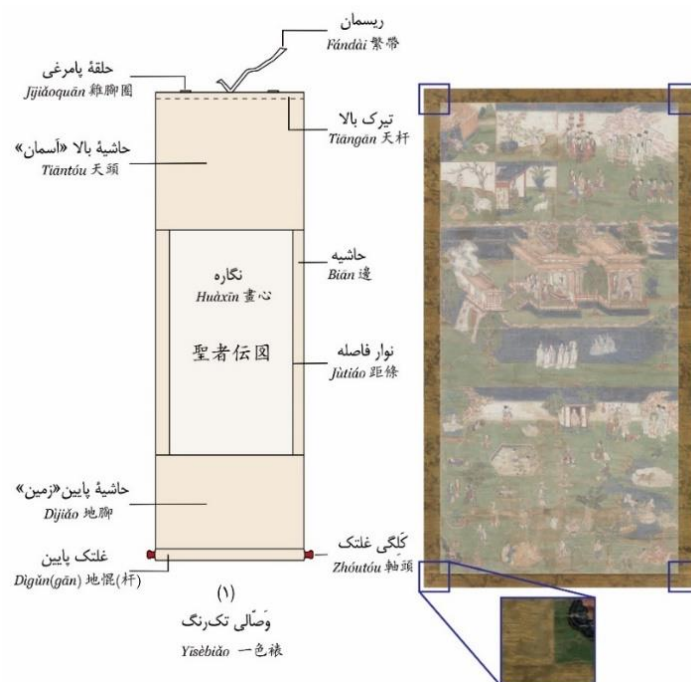
طومارها رول‌های کاغذ یا پارچه است که نقاشی یا خوشنویسی شده است. دو گونه طومار وجود دارد، طوماری که به صورت افقی باز و بسته می‌شود و طوماری که به شکل عمودی به فلاپ آویزان شده و در مواقعی که کاربرد ندارد، لوله می‌شود. بزرگی طومارنگاره‌ها گاه تا ۳ متر، و طومارنوشته‌ها گاه تا ۹ متر می‌رسد. گونه‌های نخستین طومار در چین، با توجه به یافته‌های دونه‌آنگ، شکلی از بیرق داشته که از ابریشم ساخته می‌شده است. این بیرق‌های دراز به شکل عمودی نصب می‌شده و همراه با دیوارنگاره‌ها به نمایش درمی‌آمده است. اگرچه قدمت این گونه از بیرق به دوران هان می‌رسد،^{۳۷} تاریخ به‌کارگیری طومار به شکل شناخته‌شده آن به دوران تانگ بازمی‌گردد.^{۳۸} قطعه خوشنویسی یا نقاشی با چسباندن چند لایه کاغذ نگهدارنده به پشت آن، روی مستطیلی ابریشمی یا کاغذی، با چهار حاشیه ابریشمی یا زربفت، وصل می‌شود که با نام «چهار حاشیه گوه‌ر نشان» شناخته می‌شود. بخش زبرین طومار که بالا یا آسمان (*Tiān 天*) خوانده می‌شود، از قسمت زیرین که پایین یا زمین (*Dì 地*) نام دارد، بلندتر

است. تیرکی به بالای طومار و غلتکی چوبی به پایین آن افزوده می‌شود که طومار به دور آن لوله می‌شود. طومار از راست به چپ مشاهده یا خوانده می‌شود (Perkins, 1999: 442; Sze, 1956: 62-3).

تصویر ۶. چهار گونه وصالی در طومار عمودی^{۳۹}

شیوه وصالی^{۳۹} در طومار عمودی، به شکل سنتی چهار گونه است (تصویر ۶): ۱. وصالی تک‌رنگ (Yīsèbiǎo 一色裱)، ۲. وصالی دورنگ (Èrsèbiǎo 二色裱)، ۳. وصالی سه‌رنگ (Sānsèbiǎo 三色裱)، ۴. شیوه شوان‌هه یا سونگ (Xuānhé 宣和). اگرچه تصویر کاملی از خود طومار در دست نویسندۀ نبوده، با توجه به نشانه‌های بازمانده از چهار گوشه نگاره، نویسندۀ طومار را از گونه وصالی تک‌رنگ تشخیص داده است (تصویر ۷).

تصویر ۷. طومار نگاره سپستانگاشت یا نبوت ۳ در شیوه وصالی تک‌رنگ.

انتخاب این شکل ساده از وَصَالی احتمالاً به سبب وجود عناصر زیاد در نگاره بوده است. از این رو، با به کارگیری این شیوه نصب ساده از وزن بصری طومار کاسته و بر خود نگاره تأکید شده است. با بررسی دقیق می توان به عدم نگهداری درست طومارنگاره ۳، برخلاف دو طومارنگاره پیشین، پی برد. با ریزنگری در رنگ‌دانه‌هایی که از درخشندگی شان کاسته شده، طومار در معرض گردوغبار بوده و با محلولی رنگی لک شده است. این نکته آخر در سه لکه قهوه‌ای رنگی که در نیمه بالای طومار وجود دارد، ثابت می شود. از دیگر سو، به نظر می رسد که لایه‌های رنگ ضخیم بوده، زیرا در اثر لوله شدن، طومار ترک‌های افقی بسیار خورده است. این ترک‌ها حتی می تواند در اثر ضخامت زیاد خمیر که نقش بست را ایفا می کرده و نگاره را به کاغذ نگه‌دارنده پشت نگاره می چسبانده هم بوده باشد. بدین شکل که خمیر ضخیم به مغزی کاری ابریشم‌نگاره نفوذ کرده و بر سطح نقاشی و رنگ‌دانه‌ها اثر گذاشته است. نکته‌ای که در شیوه لوله شدن طومار توجه را جلب می کند، در بخش پایین نگاره وجود دارد؛ یعنی آنجا که رنگ‌ها ساییده شده است. این وضعیت آسیب‌دیده گواهی بر باز و بسته کردن‌های بسیار و بد لوله کردن طومار است، زیرا طومار با غلتک چوبی که به بخش پایین آن وصل می شود، لوله می شود و شل و سفت لوله کردن طومار بر کیفیت و ماندگاری رنگ‌دانه‌ها اثر مستقیم می گذارد.

۲.۲.۲.۲. بخش‌ها و عناصر

نگاره به سه بخش به وضوح جدا تقسیم شده که به ترتیب از بالا به پایین ۲۹، ۳۹ و ۴۴.۱ س.م است (Yoshida, 2019: 211). نگاره دارای ۱۰۴ فیگور انسانی، ۱۴ فیگور جانوری، ۱۶ درخت و بوته، ۵ ساختمان، ۲ نه‌ر و حوضچه آب، ۷ ابر چینی و ۲ کوه است. هر بخش مانی را با ردایی سفید، با لبه‌ای سُرخ، که هاله‌ای گرد سر دارد، به تصویر کشیده است. به جز بخش دوم، که رنگ هاله مانی سفید است، بخش یکم و سوم هاله او را به رنگ سبز نشان داده است. هیچ‌یک از همراهان مانی هاله ندارند. آن‌ها همانند مانی ردایی سفید بر تن کرده‌اند، هرچند لبه آن آبی‌رنگ است، به جز سه نفر که لبه ردایشان سُرخ و یکی سیاه است. برخی از آن‌ها کلاه سیاه بر سر گذاشته‌اند که شاید به مقامشان اشاره می کند. کیستی این همراهان در پرده‌ای از ابهام است.

۳.۲.۲.۲. خوانش و تفسیر

چون که طومارهای عمودی از بالا، راست، به پایین، چپ، خوانده می شود، خوانش و تفسیر بخش‌ها این گونه است: بخش یکم که کوچکترین قسمت نگاره است، به دو نیمه تقسیم شده است. در نیمه راست، مانی را می توان دید که دست راستش اشاره‌گر است، احتمالاً به نشانه خروش خوانی؛ حال آن‌که لبه ردا را با دست چپش گرفته است. او بر اورنگی نیلوفری نشسته و اطرافش را همراهان گرفته‌اند. در پایین، سمت چپ، بانویی نژاده روی قالیچه‌ای دوزانو زده، سر را فراز برده و دو دست را به نشان احترام به هم چسبانده است. پشت او بانوان همراهش به تصویر کشیده شده‌اند. در متونی که تاکنون منتشر شده، گزارشی درباره این‌که مانی بانویی از خاندانی سلطنتی را به مانویت درآورده باشد، نیامده است.^۱ از این رو، شاید بتوان حضور مانی را در این نگاره نمادین و نشانه‌ای از مانویت گمان کرد. سمت راست و چپ مانی درباریان ایستاده‌اند. برخی از آن‌ها لوحه‌ای سفیدرنگ، به نام هو (Hù 笏) را جلوی سینه نگه داشته‌اند. این لوحه از عاج یا بامبو ساخته و در دست درباریان نگه داشته می شده و نشانه احترام بوده

است. درباریان بدون آن نمی‌توانستند در برابر شاه بایستند. هو، نخست برای یادداشت‌برداری به کار می‌رفت (Williams, 1874: 267) بدین صورت که اگر شخصی قصد داشت توجه شاه را جلب یا به نکته‌ای اشاره کند، از هو استفاده می‌کرد.^{۴۲} این وسیله به تدریج در مراسم دینی دائویی به کار گرفته شد، تا آنجاکه تصویر آن در دست راهبان و یا حتی ایزدان ایزدستان دائویی پدیدار شد (Kohn, 2000: 728). پشت این درباریان، در هر سو، چهار نفر بیرق افراشته‌ای را در دست گرفته‌اند که شاید همانند بیرق *ظفر* (*Dhvajā* ध्वजा)، یکی از نمادهای خوش‌یمن هشت فرخنده (*Aṣṭamāṅgala* अष्टमंगल)، باشد که در اصل ریشه در ادبیات ودایی دوانده (Puranik, 2021: 111–117) و نیز نشانه پیروزی بودا بر هر چهار جنبه *مار* (*Māra* मार) است (Beer, 2003: 12–3). سمت چپ این بخش خود دارای چهار خانه با محتوایی متفاوت است. هر کدام از این خانه‌ها دربرگیرنده یک تمثیل است که تمثیل مرد در چاه در خانه سمت چپ، پایین، به درستی شناسایی شده (Yoshida, 2019: 215–8)، اما برای باقی آن‌ها تنها گمانه‌زنی شده است (ibid. 226–7).^{۴۳} برای نمونه، انگار که خانه سمت راست، بالا، حکایت بودایی دو برادر را به تصویر کشیده است. خانه سمت چپ، بالا، شاید حکایت بودا و دو دوته (*Devadatta* देवदत्त) را نشان می‌دهد. خانه سمت راست، پایین، ممکن است حکایت پیرمردی که اسبش را گم می‌کند، باشد (ibid). (تصویر ۸)

تصویر ۸. چهار تمثیل در بخش یکم، سمت چپ.

بخش دوم، دربرگیرنده باغی با عمارتی درون آن است که با نهی احاطه شده است. فضای عمارت به دو نیمه تقسیم شده است. سمت چپ، ایوانی دارد با بانویی که در صدر مجلس نشسته و بانوانی در برابرش ایستاده یا دوزانو زده‌اند. سمت راست، همان بانو را، با توجه به ردا، رنگ دامن و آرایش گیسو، نشان می‌دهد که بر سکو نشسته است. این بانو، با در نظر گرفتن نشانه‌های پیش‌گفته، شاید همان کسی باشد که در بخش یکم هم به تصویر کشیده شده است. در برابر او بانویی که هاله‌ای سبز گرد سر دارد و پرتوهای رنگارنگ از او تابیده، ایستاده است.

این شخص شاید یکی از ایزدبانوان ایزدستان مانوی؛ یعنی مادر زندگی و دوشیزه روشنی باشد. در پایین عمارت، در برابر مانی و همراهان، پنج بانوی سفیدپوش دیده می‌شود و او که جلوتر است، شانه‌پوشی طلایی دارد. به گمان یوشیدا آن‌ها در هوا معلق و احتمالاً مرده‌اند (Yoshida, 2019: 212). اگر چنین باشد، شاید این نهر نشانه زادمرد^{۴۴} و این بانوان یا ارواح درگذشتگان، یا همان بانو و همراهان باشند که با گرویدن به مانویت، در زندگی پسین همچون دینداری مانوی زاده شده‌اند.

بخش سوم، بزرگترین قسمت نگاره است که می‌تواند به دو قسمت ۱. عمودی (۱، ۲، ۳) و ۲. افقی (۱، ۲، ۳) تقسیم شود (تصویر ۹). در ۱.۱، گروهی متشکل از مانی و همراهان او دیده می‌شود که هفت نفر با پوشاک گوناگون در برابرش در حال ادای احترامند. یکی از آن‌ها در حال سجده است و دیگران به نشان ستایش کف دست‌هایشان را به هم چسبانده‌اند. در اینجا نیز دست راست مانی، احتمالاً به نشانه خروش‌خوانی، اشاره‌گر است، و لبه ردا را با دست چپش گرفته است.

صحنه‌های دیگر، افرادی از گروه‌ها و طبقات مختلف را به تصویر کشیده است که در حال انجام کارهای روزانه و اعمال دینی هستند. هر کدام از این صحنه‌های نمادپردازی شده نیازمند بررسی دقیق است که در این نوشتار نمی‌گنجد. با این حال، در ۲.۱-۱.۲، شخصی دیده می‌شود که خود را به سمت ببری پایین می‌اندازد. این صحنه شاید نمایشگر داستان وی‌اگری جاتک (Vyāghrī-Jātak)، یکی از معروفترین حکایت‌ها در سنت بودیسم شمالی باشد. در این داستان، شاکيامونی در زندگی پیشین، تن خود را قربانی می‌کند تا به ماده ببری خوراک دهد (Hino, 2014: 1194-1198). در ۳.۳، ایزدبانویی دیده می‌شود که پایین‌تنه‌اش مارمانند است و شاید نووا (Nūwā 女媧)، ایزدبانویی در اساطیر چین، را به تصویر کشیده باشد.

در ۳.۲-۲.۳، دو زاهد نیمه برهنه دیده می‌شود. یکی چهارزانو روی سکویی گرد نشسته و دیگری که ایستاده، فقط سرینش را پوشانده است. در ۳.۱-۱.۳، نیز زاهد نیمه برهنه دیگری دیده می‌شود. این افراد شاید هندی، و پیرو کیش جین باشند (Yoshida, 2019: 221). در ۲.۲، یک راهب بی‌موی بودایی دیده می‌شود.

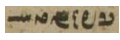
تصویر ۹. بخش سوم در نگاره سپستانگاشت یا نبوت ۳.

۳. نتیجه‌گیری

این نوشتار دو هدف را نشان رفت. نخست با نگاهی تاریخی، به یاری متون، اهمیت کار تبلیغی مانوی را مرور و آن را تا جنوب چین دنبال کرد. این بخش نشان داده است که جماعت مانوی، با وجود فرازوفرودهای بسیار، سنت بنیانگذار کیش را دنبال کرده‌اند؛ یعنی جدوجهد در کیش‌گردانی و به‌کارگیری ابزار گوناگون در انتقال مفاهیم و آموزه‌ها. آنگاه طومارنگاره سپستانگاشت یا نبوت ۳ را که نویافته‌ترین اثر تصویری مانوی است، معرفی کرد و برای بررسی از متون و تصاویر بهره برد. همان‌طور که بررسی پوشاک نشان داده، نگاره در دوران یوآن یا اوایل دوران مینگ خلق شده است. بررسی نسخه‌شناسانه مشخص کرده که طومار از گونه‌ی وَصَالِي تکرنگ بوده، تحت آسیب‌های محیط قرار داشته و از این‌رو، ترک‌های بسیار خورده و گه‌گاه ساییده شده است. نگاره سرشار از نمادهاست و این محتوای نمادنگارانه نشان می‌دهد که حضور مانی احتمالاً نمادین و به نشانه‌ی مانویت (در چینی: کیش نور "Mingjiao 明教") است. او در اینجا راهبر مسندنشینی است که هم از سوی پیروان دین بودایی و دائویی و هم از سوی مردمانی از طبقات مختلف ستایش می‌شود. از این‌رو، شاید بتوان با این نگاره ثابت کرد که جماعت مانوی در چین در کنار ادیان پذیرفته‌شده دولتی، ادیان خارجی دیگر و مناسک بومی، در حال تبلیغ دین و گسترش آموزه‌ها بوده‌اند و این کیش‌گردانی، طبقات و گروه‌های مختلف، از درباریان تا مردمان عادی را شامل می‌شده است؛ به‌ویژه، حضور آن بانوی نژاده در بخش یکم و دوم که به نظر می‌رسد به مانویت درآمده است. بدینسان، جماعت مانوی در چین که سر در پی گسترش آموزه‌ها داشتند، تاریخ کلیسایی خود را با زیرترین لایه‌های فرهنگی و طبقات اجتماعی مختلف گره زدند. این نگاره افزون بر اهمیت کار تبلیغی (و اشاره به چهار تمثیل)، به

مفهوم زادمرد نیز پرداخته است. این نکته، در بخش دوم، در دیدار بانوی نژاده با ایزدبانویی که شاید دوشیزهٔ روشنی^{۴۵} باشد. یعنی، غیر روحانیون یا نیوشاگانی که پس از مرگ به شایستگی داشتن زادمرد بهتری دست می‌یافتند.

یادداشت‌ها

۱. دربارهٔ تاریخ تبلیغ مانویت پیش از درگذشت مانی، ن.ک. ویدن‌گرن، ۱۳۹۰: ۵۵-۴۵؛ Lieu, 1992: 17-25; Asmussen, 1975: 70-105.
۲. ن.ک. گولاچی، ۱۴۰۱.
۳. در این نوشتار، نویافته‌ترین نگاره از میراث مانویان در جنوب شرقی چین معرفی می‌شود. این نگاره، بخشی از یک مجموعهٔ سه‌تایی است. دو نگارهٔ دیگر در پژوهش‌های پسین معرفی خواهند شد.
۴. «سپنتانگاشت»، از Gr. “hagios” «مقدس»، احتمالاً از PIE *yag- «ستایش کردن، گرامی داشتن»؛ از Fa/ Ge “-graphie”، از Gr. “-graphia” «شرح دادن» و “graphein” «نوشتن، ابراز داشتن با نوشتن ویژگی‌ها»، به معنی شرح زندگانی مقدسان است. در اینجا، «سپنتا» برابر با صورت اوستایی گاهانی spəntā (Y14.1 [MZK/0015_MZK4/46v])، به معنی «مقدس» گرفته شده است (<https://ada.geschkult.fu-berlin.de>).
۵. «نبوت»، از OFa “profecie”، از La. “prophetia”، از Gr. “prophēteia” «هدیهٔ تفسیر خواست/ ارادهٔ خدایان»؛ و از OFa “profeciier, prophecier”، به معنی پیشگویی و غیب‌گویی از آنچه قرار است روی دهد و این از طریق وحی الهی است. نبوت عمل و نقش نبی و سخن گفتن به عنوان نبی و دریافت وحی و هدیهٔ الهی است (Onions, 1966: 716; Willam Lan, 1956: 2753). از OFa “prophete, profete” «رسول/ نبی، پیشگو»، از La. “propheta” «نبی»، از Gr. “prophētēs” «مُعَبِّر، سخنگو، مُنادی»، از pro «پیش» با ریشهٔ phanai «سخن گفتن»، به معنی کسی که از جانب خدا سخن می‌گوید؛ کسی که پیش‌گویی می‌کند، خروج خون وحی شده. اصطلاح Prophetology را نخستین بار گولاچی در Mani's Pictures, 2015 به کار برد. نویسندهٔ این جستار به جای ترجمهٔ این اصطلاح به «نبی‌شناسی»، از واژهٔ «نبوت» بهره برده است که با پنداشت مانی از فارقلیط بودن پیوند برقرار سازد.
۶. دین چین دینی است به معنای دستگاهی از نمادها که با قاعده‌مند کردن مفاهیمی از کل نظام هستی؛ کنش‌ها و اهداف قدرتمند، فراگیر و طولانی‌مدت را در انسان ایجاد می‌کند و با چنان هاله‌ای از واقعیت احاطه شده که حالات و کنش‌های انسانی به شکلی منحصر به فرد واقع‌گرایانه به نظر می‌رسد (Geertz, 1966: 4; Frankenberry and Penner, 1999: 617-640). دائویسم به همراه کنفوسیوس‌سیسم، بودیسم و سنت‌های بومی چینی، «دین سنتی چین» یا «دین عامهٔ چین» (Zhōngguó mínjiān 中國民間信仰) را تشکیل می‌دهد. از این رو، درک این دین سنتی/عامه به‌عنوان زندگی دینی، مناسک، اعتقادات، ارزش‌ها و اخلاق در میان مردم چین (Lee, 2003: 28) برای شناخت درست نگاره‌های نویافتهٔ مانوی مهم است که در این میان خدایان ایزدستان دائویی و کیهان‌شناسی دائویی نیز نقش دارند.
7. Móníjiào xiàbù zàn 摩尼教下部讚, S.2659; T2140: 1270b-1279c.
8. See Sundermann, 1986-7: 40-92, 239-317, 41-107
۹. اصطلاح «شبان» در قطعهٔ MIK III 4979، گولاچی، ۱۴۰۱: ۲۴۰.
۱۰. «رمه، استعاره‌ای برای هام‌دین (جامعه/جماعت) مانوی». rm Pth./MP /ram/ n.
۱۱. همانند ظاهر مانی در کیهان‌نگاره (میرزایی و شکری فومشی، ۱۳۹۷: ۱۱۲؛ Gulácsi and BeDuhn, 2015: 55-105).
۱۲. گولاچی برخی ویژگی‌های این دو نگاره را بررسی کرده است، ن.ک. Gulácsi, 2015: 245, 354-7, 386-396.
۱۳. «خروش خون، واعظ». xrwxw'n, xrwxw'n MP/Pth. /xrōhxwān/ n.
14. https://www.youtube.com/watch?v=ZxYVBqYX4VY&list=PLNH1LadclaZpR-CBVMMt_ELC6aVymhA5l
۱۵. گفت‌وگوی شخصی:

Revisiting Mānī's Visit to India: A Buddhist Interpretation of the Chinese Painting *Hagiography* 3.

۱۶. «نخستین کسی که در گیتی ستوده است، ویشنو (Nàluóyán 那羅延) بوداست. دومین فرد ستوده گیتی زرتشت (Sūlùzhī 蘇路支) بوداست. سومین ستوده گیتی، شاکيامونی (Shìjiāwén 釋迦文) بوداست. چهارمین فرد ستوده گیتی، عیسی (Yíshù 夷數) بوداست. پنجمین ستوده گیتی، رهبر کیش-مان؛ مانی، بودای روشنی است (Kósa, forth.: 144).
۱۷. ن. ک. مهر بلورین مانی: «مانی فرستاده عیسی مسیح» (Gulácsi, 2013: 6).
۱۸. برای فعالیت‌های تبلیغی و برنامه‌های مانی در ایرانشهر، ن. ک. Gardner, BeDuhn and Dilly, 2015; Gardner, BeDuhn and Dilly, 2018; Gardner, 2020.
۱۹. درباره دیگر سفرهای مانی، ن. ک. Tardieu, 2008: 23-4.
۲۰. سنج. کفالا یا ۱: ۳۴-۲۴؛ ۹-۱، ص ۱۶-۱۵.
۲۱. در هندوئیسم، برهمن (Brahman ब्रह्मन्) بالاترین اصل جهانی، یعنی واقعیت نهایی در جهان است. جهان از برهمن وجود یافته و به آن بازمی‌گردد. از این رو، یگانه سرچشمه جهان است و کین در آن وارد نیست، زیرا جیو (Jīva जीव) (باشنده درآمیخته با نیروی حیات) همان برهمن است. برهمن در نخستین حضورش در ریگ ودا، بیانگر قدرتی ذاتی است و به این واژه مقدس قدرت می‌بخشد: «و آنگاه برهمن، سنگ‌ها را بر هم نهاد، خدایان را با ستایش بر سر مهر آورد، و ایشان را گرمی داشت، [و] چشم سوری (Sūrya सूर्य) [روشنایی بزرگ، خدای خوشید] را در آسمان گذاشت، و فریب آسورها (Asura असुर) [باشندگان جوای قدرت] را از هم پاشاند» (RV. 4: VIII. (XL.), 8). همچنین، در طبقه‌بندی اجتماعی، برهمن‌ها مهترین‌اند (Raju, 2009: 105, 107, 435; Lochtefeld, 2002: 122; Shah, 2019: 9).
22. See Boyce, 1975.
۲۳. همچنین، ن. ک. وامقی، ۱۳۷۸: ۲۷۹-۲۸۵؛ سنج. Boyce, 1975: 39-42.
۲۴. احتمالاً نسخه چینی شاپورگان، Lieu, 1998: 148.
۲۵. «چکیده آموزه‌ها و روش‌های تعالیم مانی، بودای روشنی» = *Compendium* (Móni guāng fó jiào fǎ yí lüè) (摩尼光佛教法儀略 Haloun and Henning, 1952: 184-212).
۲۶. مانند *Hymnscroll* (Mónijào xiàbù zàn 摩尼教下部讚) *Traité* (Bōsījiào cánjīng 波斯教殘經) *Compendium* Hansen, 1930: 3-39; Clark, 2000: 83-123.
۲۷. درباره تغییر کیش اویغورها، ن. ک. Hansen, 1930: 3-39; Clark, 2000: 83-123.
۲۸. «دوران سرکوب بودایی» پاره‌ای از تاریخ چین است که از جمله مهم‌ترین هدف آن پاک‌سازی چین از نفوذ خارجی‌ها بود. آزار و شکنجه نه تنها علیه بوداییان، بلکه نسبت به پیروان سایر ادیان نیز انجام می‌شد. برای آگاهی، ن. ک. Ch'en, 1972: 226-233; Lieu, 1998: 195.
29. <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=182378&searchu=%E6%91%A9%E5%B0%BC%E6%9B%B8>
۳۰. میشو (Mínshū 閩書) مهم‌ترین منبع درباره تاریخ استان فوجیان است که در اواخر دوران مینگ به قلم هه چیانویان (۱۵۵۸-۱۶۳۲ م.) (Hé Qiáoyuàn 何喬遠)، به رشته تحریر درآمده است. بیست و دو فصل این کتاب دربرگیرنده دامنه گسترده‌ای از جستارهاست. برای آگاهی بیشتر، ن. ک.
- He Qiaoyuan 何喬遠. *Minshu* [閩書] (1994). China: Fujian Renmin Chubanshe.
۳۱. برای آگاهی از تولیدات و ساخته‌ها، ن. Kósa, forth.; Wang and Lin, 2015: 371-388; Ma, 2015: 228-258.
32. https://painting.npm.gov.tw/Painting_Page.aspx?dep=P&PaintingId=1864
33. https://news.artron.net/20170826/n952913_3.html
34. https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1919-0101-0-135
35. http://dsr.nii.ac.jp/cgi-bin/toyobunko/show_page.pl?lang=en&book=LFc-42/V-1&page=0110
36. <https://theme.npm.edu.tw/khan/Article.aspx?sNo=03009149&uid=03009120&lang=2>
۳۷. برای آگاهی از دو نمونه بیرق از این دست، ن. ک. Sullivan, 1984: 71.

۳۸. همانند نقاشی چانگ مو از ویمَل کیرتی (*Vimalakīrti 维मलकीर्ति*) از دوران تانگ که در حقیقت متعلق به گنجینه شاهی دودمان سوی (۶۱۸-۵۸۱ م.) بوده است (Soper, 1959: 35).

۳۹. گاهی حاشیه نسخه‌های خطی با گذشت روزگار فرسوده، ساییده و در نتیجه صحافی‌های مکرر، مقداری از اطراف صفحات قطع می‌شده است. بدین‌سان، نسخه‌پردازان با افزودن حاشیه‌ای جدید، کار وصالی را انجام می‌دادند (قلیچ‌خانی، ۱۳۹۰: ۳۳۶). نویسنده اصطلاح «وصالی» را برای طومارها نیز به کار برده است. زیرا نصب اثر نقاشی یا خوشنویسی روی طومار، که با حاشیه‌های گوناگون همراه است، به جهت محافظت و نگهداری طولانی مدت از اثر است.

40. Lee, Gu, and Hou, 2003: 467. Also https://paper.tfri.gov.tw/framed.php?func=B_C
 ۴۱. سنح Yoshida, 2019: 226-7. اما شاید متونی پیدا شود که این نکته را ثابت کند.

42. 玉藻:

笏：天子以球玉；諸侯以象；大夫以魚須文竹；士竹本，象可也。見於天子與射，無說笏，入大廟說笏，非古也。小功不說笏，當事免則說之。既搢必盥，雖有執於朝，弗有盥矣。凡有指畫於君前，用笏造，受命於君前，則書於笏，笏畢用也。

<https://ctext.org/liji/zu-zao/zhs?searchu=%E7%AC%8F%20&searchmode=showall#result>

«پسر آسمان‌های یعنی شاه» برای لوح یادداشت خود از تکه‌ای یشم بهره می‌جوید، دیهیم‌ور از تکه‌ای عاج، بزرگ ارتشداران از تکه‌ای بامبوی زیباشده با استخوان ماهی، [و] افسران عادی شاید بامبویی را به کار می‌برند که فرودینش با عاج زیبا شده است. به هنگامه باریابی نزد پسر آسمان‌ها، و در آزمون کمانداری، هیچ چیز نیست مگر این لوح. درآمدن به معبد بزرگ بی آن خلاف قانون است. [حتی] در دوران پنج ماه سوگواری [هم این رسم] کنار گذاشته نمی‌شود. [تنها] هنگامی که کسی به خویشکاری‌اش مشغول است یا جامه در بر می‌کند، آن را کنار می‌گذارد. آن کس که آن را در شال می‌نهد، باید که دست‌ها را بشوید، اما اگر که در دربار کاری پیش آید، شست‌وشوی دستان در بایست نیست. اگر که مجالی پیش آید تا کسی به چیزی اشاره کند یا که نگاه شاه را به سوی بکشاند، از این لوح سود می‌برد. و اگر در پیشگاه شاه فرمانی صادر شود، بر آن نوشته می‌شود. از هو برای همه این کارها بهره می‌برند.

۴۳. حکایت خانه سمت چپ، بالا، که دو مار را درون جعبه نشان می‌دهد، تمثیل سغدی مانوی دو مار نیست. برای آگاهی از تمثیل، ن.ک. جلیلود صدفی، ۱۳۸۰: ۳۸۱.

۴۴. «زادمرد، تناسخ». *z' dmwrd Pth. /zādmurd/ n.*

۴۵. زیرا دوشیزه روشنی آغاز همه حکمت‌هاست و راهبر پرتوهای رهاشده نور (Keph. 114:270,1-). Also cf. Keph. 11:44,7. (2).

منابع

الف. منابع فارسی

ابن ندیم، محمدبن اسحق. (۱۳۹۰). *الفهرست [مانی به روایت ابن ندیم]*. ترجمه محسن ابوالقاسمی. تهران: طهوری.
 بویس، مری. (۱۳۸۶). *بررسی ادبیات مانوی در متن‌های پارتی و پارسی میانه*. ترجمه امید بهبهانی و ابوالحسن تهامی. تهران: بندهش.

جلیلود صدفی، شیدا. (۱۳۸۰). «داستان دو مار». *فصلنامه فرهنگ (ویژه زبان‌شناسی)*، ج. ۱۴، ش. ۱ و ۲: ۳۸۱-۳۸۸.
 ظهیرالدین محمد بایر شاه. (۱۳۸۶). *بایرنامه (وقایع مربوط به افغانستان)*. مقدمه، ترجمه و تهیه فهرست شفیقه یارقین. کابل: ریاست نشرات آکادمی علوم افغانستان.

قلیچ‌خانی، حمیدرضا. (۱۳۹۰). *فرهنگ واژگان و اصطلاحات خوشنویسی و هنرهای وابسته*. تهران: روزنه.

کفالایا(نسخه موزه برلین)، (۱۳۹۵). ترجمه به آلمانی از یاکوب پولوتسکی و الکساندر بولیگ، ترجمه فارسی از مریم قانع و سمیه مشایخ. تهران: طهوری.

گولاچی، سوزانا. (۱۴۰۱). هنر مانوی در مجموعه‌های برلین. ترجمه سونیا میرزایی. تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن».

موسوی‌حاجی، سید رسول. نقش برجسته‌های ساسانی. تهران: سمت، ۱۳۹۶.

میرزایی، سونیا و شکری‌فومشی، محمد. (۱۳۹۷). «عناصر دینی در کیهان‌نگاره نویافته چینی مانوی: رویکردی تصویر-متن‌شناسانه به طومارنگاره‌ای تعلیمی از مانویان چین در قرن ۱۴/۱۳ میلادی». پژوهش‌های ادیبانی، ج. ۶، ۱۱، ش. ۱۱: ۱۳۴-۱۰۵.

میرزایی، سونیا و شکری‌فومشی، محمد. (۱۳۹۸). «معبد اژدهاسر 龍首寺 و لین‌دنگ 林瞪 مانوی براساس اسناد نویافته چین». دن: آتشی که نمیرد، یادنامه استاد مرتضی ثاقب‌فر. به کوشش آرزو رسولی، ۱۱۹-۱۳۸. تهران: فروهر.

وامقی، ایرج. (۱۳۷۸). نوشته‌های مانوی و مانویان، با دو مقدمه در باب زندگی، افکار و فلسفه دین مانوی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، حوزه هنری.

ویدن‌گرن، گئو. (۱۳۹۰) مانوی و تعلیمات او. ترجمه نزهت صفای اصفهانی. تهران: مرکز.

ب. منابع لاتین

- Asmussen, J. P. (1975). *Manichaeic Literature: Representative Texts, Chiefly from Middle Persian and Parthian Writings*. Persian Heritage Series 22. New York: Scholars' Facsimiles & Reprints.
- Beer, R. (2003). *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*. Colorado: Shambhala Publications.
- Boyce, M. (1975). *A Reader in Manichaeic Middle Persian and Parthian: Texts with Notes*. Acta Iranica 9. Leiden: E. J. Brill and Téhéran-Liège: Bibliothèque Pahlavi.
- Cammann, S. (1951). The Symbolism of the Cloud Collar Motif. *The Art Bulletin*, 33/1: 1-9.
- Ch'en, K. K. Sh. (1972). *Buddhism in China: A Historical Survey*. United States: Princeton University Press.
- Clark, L. V. (2000). The Conversion of Bügü Khan to Manichaeism. In: Ronald E. Emmerick, Werner Sundermann, and Peter Zieme (hrsg.). *Studia Manichaica. IV. Internationaler Kongress zum Manichäismus, Berlin, 14.-18. Juli 1997*, 83-123. Berlin: Akademie Verlag.
- Frankenberry, N. and H. Penner. (1999). Clifford Geertz's Long-Lasting Moods, Motivations, and Metaphysical Conceptions. *The Journal of Religion* 79/4: 617-640.
- Funk, W. P. (2009). Mani's account of other Religions according to the Coptic *Synaxeis* codex. In: *New Light on Manichaeism, Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism*. Nag Hammadi and Manichaeic studies 64. Flagstaff, Arizona USA, 1-5 August, 2005. ed. by Jason David BeDuhn, 115-127. Leiden & Boston: Brill.
- Gardner, I. tr. (1995). *The Kephalaia of the Teacher: The Edited Coptic Manichaeic Texts in Translation with Commentary*. Germany: E.J. Brill.
- Gardner, I. (2020). *The Founder of Manichaeism: Rethinking the Life of Mani*. India: Cambridge University Press.
- Gardner, I., J. D. BeDuhn, and P. Dilley. (2015). *Mani at the Court of Persian Kings. Studies on the Chester Beatty Kephalaia Codex*. Series: Nag Hammadi and Manichaeic Studies, Vol. 87. Leiden: Brill.
- Gardner, I., J. D. BeDuhn, and P. Dilley. (2018). *The Chapters of the Wisdom of My Lord Mani*. Part III: Pages 343-442 (Chapters 321-347). Series: Nag Hammadi and Manichaeic Studies, Vol. 92. Leiden: Brill.
- Geertz, C. (1966). Religion as a Cultural System. In: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. by Michael Banton, 1-46. London: Tavistock.

- Gulácsi, Zs. (2013). The Crystal Seal of Mani, the Apostle of Jesus Christ' in the Bibliothèque Nationale de France. In: N. A. Pedersen & J.M. Larsen, *Manichaean Texts in Syriac*. Corpus Fontium Manichaeorum: Series Syriaca, 245–267. Turhout: Brepols Publishers.
- Gulácsi, Zs. (2015). *Mani's Pictures: The Didactic Images of the Manichaeans from Sasanian Mesopotamia to Uygur Central Asia and Tang-Ming China*. Netherlands: Brill.
- Gulácsi, Zs. and J. D. BeDuhn. (2011/2015). Picturing Mani's Cosmology: An Analysis of Doctrinal Iconography on a Manichaean Hanging Scroll from 13th/14th-century Southern China. *Bulletin of the Asia Institute*, 25: 55–105.
- Haloun, G. and W. B. Henning. (1952). The Compendium of the Doctrines and Styles of the Teaching of Mani, the Buddha of Light. *Asia Major* (NS) 3/2: 184–212.
- Hansen, O. (1930). Zur soghdischen Inschrift auf dem dreisprachigen Denkmal von Karabalgasun. *Journal de la Société Finno-ougrienne* 44: 3–39.
- Hearn, M. and J. Watt. (2010). *The World of Khubilai Khan: Chinese Art in the Yuan Dynasty*. United Kingdom: Metropolitan Museum of Art.
- Hino, E. (2014). The *Vyāghrī-Jātak* in the Extant Versions of the *Suvarṇabhāsottamasūtra*. *Journal of Indian and Buddhist studies* 62/3: 1194–98.
- Kósa, G. (Forthcoming). *Chinese Manichaica: Studies on the New Discoveries from Fujian*. (A selection of papers, translating into Persian)
- Kohn, Livia. (2000). *Daoism Handbook*. Germany: Brill.
- Le Coq, A. (1913). *Chotscho; facsimile-wiedergaben der wichtigeren funde der ersten Königlich preussischen expedition nach Turfan in Ost-Turkistan*. Berlin: Reimer.
- Lee, J. (2003). Daoist Deities and Chinese Popular Religion. *The Empty vessel: A Journal of contemporary Taoism*, 28–33.
- Lee, V., X. Gu, and H. Yuan-Li. (2003). The Treatment of Chinese Ancestor Portraits: An Introduction to Chinese Painting Conservation Techniques. *Journal of the American Institute for Conservation* 42/3: 463–456.
- Liddell, H. G. and R. Scott. (1961). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Lieu, S. N. C. (1992). *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China*. Second ed. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Lieu, S. N. C. (1998). *Manichaeism in Central Asia and China*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Lochtefeld, J. G. (2002). *The Illustrated Encyclopædia of Hinduism*. New York: The Rosen Publishing Group.
- Ma, X. (2015). Remains of the Religion of Light in Xiapu (霞浦) County, Fujian Province. In: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8–12 September 2009*, 228–258. Leiden: Brill. [Originally published in *Ou-Ya Xuekan* 歐亞學刊 (International Journal of Eurasian Studies) 9 (2009): 81–108].
- Oka, I. (2015). Mongol Clothing in the Yuan Period. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 68/4: 385–414.
- Onions, Ch. T. (ed.) (1966). *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford University Press, 1966.
- Perkins, D. (1999). *Encyclopedia of China: The Essential Reference to China, Its History and Culture*. New York: Routledge.
- Puranik, M. D. (2021). The *Dhvaja* Symbol in Indian Literature, Art and Iconography. *Journal of History, Art and Archaeology*, 1:2:111–117.
- Raju, P. T. (2009). *Idealistic Thought of India*. Routledge.
- Rawson, J. (1984). *Chinese ornament: the lotus and the dragon*. New York: Holmes & Meier Publishers.
- Reeves, J. C. (1997). Manichaean Citations from the *Prose Refutations* of Ephrem. In: *Emerging from Darkness: Studies in the Recovery of Manichaean Sources*, ed. by Paul Mirecki and Jason BeDuhn, 217–288. Leiden: E. J. Brill.
- Rig Veda = Rig-Veda Sanhitá, a Collection of Ancient Hindu Hymns*. 3/4 books. (1857). H. H. Wilson (tr.). London.

- Ren, B. (2020). *The Water Mill: authentication and analysis of an ancient Chinese Jiehua painting*. PhD thesis, University of Glasgow.
- Shah, A. M. (2019). *The Structure of Indian Society, Then and Now*. Routledge.
- Shea, E. L. (2020). *Mongol Court Dress, Identity Formation, and Global Exchange*. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Silberstein, R. (2011). Biografía del collar nube. *Indumenta: Revista del Museo del Traje*. no. 2: 123–150.
- Soper, A. C. (1959). *Literary Evidence for Early Buddhist Art in China*. Switzerland: Artibus Asiae.
- Sundermann, W. (1981). *Mitteliranische Manichäische Texte Kirchengeschichtlichen Inhalts*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Sundermann, W. (1986–7). *Studien zur kirchengeschichtlichen Literatur der iranischen Manichäer*, I–III. “Altorientalische Forschungen.” 13/1, 40–92, 13/2, 239–317, 14/1, 41–107 [Reprinted in *Manichaica Iranica. Ausgewählte Schriften von W. Sundermann*, ed. by Christiane Reck et al., 0 vols., Rome (2001): 217–426].
- Sullivan, M. (1984). *The Arts of China*. California: University of California Press.
- Sze, M. (1956). *The Tao of painting: a study of the ritual disposition of Chinese painting; with a translation of the Chieh tzu yüan hua chuan; or, Mustard Seed Garden manual of painting*. New York: Pantheon Books.
- Tardieu, M. (2008). *Manichaeism*. Tr. by M. B. DeBevoise, with an introduction by Paul Mirecki, pp. xvi + 115, maps. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, [Tr. of *Le Manichéisme*, Paris: Presses Universitaires de France 1981].
- Wang, Y. and L. Wushu. (2015). The Last Remains of Manichaeism in Villages of Jinjiang County, China. In: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaeic Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8–12 September 2009*, 371–388 Leiden: Brill.
- William Lane, E. (1956). *Arabic – English Lexicon*. New York: Fredrick Ungar Pub.
- Williams, S. W. (1874). *漢英韻府*. China: American Mission Press.
- Yang, Sh. (2004). *Traditional Chinese Clothing: Costumes, Adornments & Culture*. United States: Long River Press.
- Yoshida, Y. (2015). Southern Chinese Version of Mani’s Picture Book Discovered?. In: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaeic Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8–12 September 2009*, 389–398. Leiden: Brill.
- Yoshida, Y. (2019), (with an appendix by Kumamoto Hiroshi). The discovery of the South Chinese Manichaeic Painting Hagiography (3) and its Contents. *Rivista degli studi Orientali*. vol. xcii, 1/2. Pisa. Roma, Fabrizio Serra Editore: 209–230. [Originally published by Y. Yoshida and Sh. Furukawa, *Kōnan Manikyō kaiga ‘Seijadenzu (3)’ no hakken to kaiga no naiyō nitsuite [Discovery of yet another Manichaeic painting from South China: Hagiography (3) 江南マニ教絵画「聖者伝図 (3)」の発見と絵画の内容について*], Yamato Bunka (129, 2016): 25–41].
- Zhang, B., Z. Wang and others. (2016). *A Social History of Middle-Period China: The Song, Liao, Western Xia and Jin Dynasties*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Online Sources:

- Avestan Digital Archive (Accessed: May 08 2023): <https://ada.geschkult.fu-berlin.de/>
- Banner, the British Museum (Accessed: Nov. 05 2022): https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1919-0101-0-135
- Digital Silk Road Project (Accessed: Nov. 05 2022): http://dsr.nii.ac.jp/cgi-bin/toyobunko/show_page.pl?lang=en&book=LFc-42/V-1&page=0110
- Gulácsi, Zsuzsanna. “The Religion that (Almost) Disappeared: Chinese Manicheic Art and its Methods of Identification.” At the Asian Art Museum of San Francisco (Accessed: Sept. 05 2022): https://www.youtube.com/watch?v=ZxYVBqYX4VY&list=PLNH1LadclaZpR-CBVMMt_ELC6aVymhA51

- National Palace Museum, Taipei (Accessed: Oct. 10 2022):
https://painting.npm.gov.tw/Painting_Page.aspx?dep=P&PaintingId=1864
<https://theme.npm.edu.tw/khan/Article.aspx?sNo=03009149&uid=03009120&lang=2>
- 中國哲學書電子化計劃 (Accessed: Oct. 10 2022): <https://ctext.org/liji/you-zao/zhs?searchu=%E7%AC%8F%20&searchmode=showall#result>
<https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=182378&searchu=%E6%91%A9%E5%B0%BC%E6%9B%B8>
- 行政院農業委員會林業試驗所 (Accessed: Dec. 07 2022):
https://paper.tfri.gov.tw/framed.php?func=B_C
- 雅昌藝術網 (Accessed: Dec. 07 2022): https://news.artron.net/20170826/n952913_3.html

References

- Asmussen, J. P. (1975). *Manichaeism Literature: Representative Texts, Chiefly from Middle Persian and Parthian Writings*. Persian Heritage Series 22. New York: Scholars' Facsimiles & Reprints.
- Babur Shah. (2007). *Baburnameh*. Introduction, Translation, and content by Shafiqeh Yarqin. Kabul: The Presidency of Public Relations at the Academy of Sciences of Afghanistan. (in Persian)
- Beer, R. (2003). *The handbook of Tibetan Buddhist symbols*. Colorado: Shambhala Publications.
- Boyce, M. (1975). *A Reader in Manichaeism Middle Persian and Parthian: Texts with Notes*. Acta Iranica 9. Leiden: E. J. Brill and Téhéran–Liège: Bibliothèque Pahlavi.
- Boyce, M. (2007). *A Reader in Manichaeism Middle Persian and Parthian*. Tr. by Omid Behbahani and Abo-l Hasan Tahami. Tehran: Bundaheshn. (in Persian)
- Cammann, S. (1951). The Symbolism of the Cloud Collar Motif. *The Art Bulletin*, 33/1: 1–9.
- Ch'en, K. K. Sh. (1972). *Buddhism in China: A Historical Survey*. United States: Princeton University Press.
- Clark, L. V. (2000). The Conversion of Bügü Khan to Manichaeism. In: Ronald E. Emmerick, Werner Sundermann, and Peter Zieme (hrsg.). *Studia Manichaica. IV. Internationaler Kongress zum Manichäismus, Berlin, 14.–18. Juli 1997*, 83–123. Berlin: Akademie Verlag.
- Frankenberry, N. and H. Penner. (1999). Clifford Geertz's Long-Lasting Moods, Motivations, and Metaphysical Conceptions. *The Journal of Religion* 79/4: 617–640.
- Funk, W. P. (2009). Mani's account of other Religions according to the Coptic *Synaxeis* codex. In: *New Light on Manichaeism, Papers from the Sixth International Congress on Manichaeism*. Nag Hammadi and Manichaeism studies 64. Flagstaff, Arizona USA, 1–5 August, 2005. ed. by Jason David BeDuhn, 115–127. Leiden & Boston: Brill.
- Gardner, I. tr. (1995). *The Kephalaia of the Teacher: The Edited Coptic Manichaeism Texts in Translation with Commentary*. Germany: E.J. Brill.
- Gardner, I. (2020). *The Founder of Manichaeism: Rethinking the Life of Mani*. India: Cambridge University Press.
- Gardner, I., J. D. BeDuhn, and P. Dilley. (2015). *Mani at the Court of Persian Kings. Studies on the Chester Beatty Kephalaia Codex*. Series: Nag Hammadi and Manichaeism Studies, Vol. 87. Leiden: Brill.
- Gardner, I., J. D. BeDuhn, and P. Dilley. (2018). *The Chapters of the Wisdom of My Lord Mani*. Part III: Pages 343–442 (Chapters 321–347). Series: Nag Hammadi and Manichaeism Studies, Vol. 92. Leiden: Brill.
- Geertz, C. (1966). Religion as a Cultural System. In: *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, ed. by Michael Banton, 1–46. London: Tavistock.
- Ghelichkhani, H. (2011). *A Dictionary Calligraphy*. Tehran: Ruzaneh. (in Persian)
- Gulácsi, Zs. (2013). The Crystal Seal of Mani, the Apostle of Jesus Christ' in the Bibliothèque Nationale de France. In: N. A. Pedersen & J.M. Larsen, *Manichaeism Texts in Syriac*. Corpus Fontium Manichaeorum: Series Syriaca, 245–267. Turhout: Brepols Publishers.
- Gulácsi, Zs. (2015). *Mani's Pictures: The Didactic Images of the Manichaeism from Sasanian Mesopotamia to Uygur Central Asia and Tang-Ming China*. Netherlands: Brill.
- Gulácsi, Zs. (2023). *Manichaeism Art in Berlin Collection*. Tr. by Sonia Mirzaie. Tehran: Iranian Academy of Arts, Matn Pub. (in Persian)

- Gulácsi, Zs. and J. D. BeDuhn. (2011/2015). Picturing Mani's Cosmology: An Analysis of Doctrinal Iconography on a Manichaean Hanging Scroll from 13th/14th-century Southern China. *Bulletin of the Asia Institute*, 25: 55–105.
- Haloun, G. and W. B. Henning. (1952). The Compendium of the Doctrines and Styles of the Teaching of Mani, the Buddha of Light. *Asia Major* (NS) 3/2: 184–212.
- Hansen, O. (1930). Zur soghdischen Inschrift auf dem dreisprachigen Denkmal von Karabalgasun. *Journal de la Société Finno-ougrienne* 44: 3–39.
- Hearn, M. and J. Watt. (2010). *The World of Khubilai Khan: Chinese Art in the Yuan Dynasty*. United Kingdom: Metropolitan Museum of Art.
- Hino, E. (2014). The *Vyāghrī-Jātak* in the Extant Versions of the *Suvarṇabhāsottamasūtra*. *Journal of Indian and Buddhist studies* 62/3: 1194–98.
- ibn an-Nadīm. (2011). *Kitāb al-Fihrist*. Tr. by Mohsen Abolqasemi. Tehran: Tahuri. (in Persian)
- Jalilvand Sadafi, Sh. (2001). Dastan I du Mar. *Farhang Journal* 14/1-2, 381–388. (in Persian)
- Kósa, G. (Forthcoming). Chinese Manichaica: Studies on the New Discoveries from Fujian. (A selection of papers, translating into Persian)
- Kohn, Livia. (2000). *Daoism Handbook*. Germany: Brill.
- Le Coq, A. (1913). *Chotscho; facsimile-wiedergaben der wichtigeren funde der ersten Königlich preussischen expedition nach Turfan in Ost-Turkistan*. Berlin: Reimer.
- Lee, J. (2003). Daoist Deities and Chinese Popular Religion. *The Empty vessel: A Journal of contemporary Taoism*, 28–33.
- Lee, V., X. Gu, and H. Yuan-Li. (2003). The Treatment of Chinese Ancestor Portraits: An Introduction to Chinese Painting Conservation Techniques. *Journal of the American Institute for Conservation* 42/3: 463–456.
- Liddell, H. G. and R. Scott. (1961). *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Lieu, S. N. C. (1992). *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China*. Second ed. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Lieu, S. N. C. (1998). *Manichaeism in Central Asia and China*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Lochtefeld, J. G. (2002). *The Illustrated Encyclopædia of Hinduism*. New York: The Rosen Publishing Group.
- Ma, X. (2015). Remains of the Religion of Light in Xiapu (霞浦) County, Fujian Province. In: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8–12 September 2009*, 228–258. Leiden: Brill. [Originally published in *Ou-Ya Xuekan* 歐亞學刊 (International Journal of Eurasian Studies) 9 (2009): 81–108].
- Mirzaie, S. and M. Shokri-Foumeshi (2018). Religious Elements in the Newly Discovered Chinese Cosmology Painting of the Manichaeans: An Iconographic-Textological Approach to a Didactic Hanging Role of the Chinese Manichaeans in the 13th/14th Century. *Religious Studies* 6/11, 105–134. (in Persian)
- Mirzaie, S. and M. Shokri-Foumeshi (2020). The Dragon Head Temple 龍首寺 and the Manichaean Lin Deng 林瞪: Based on Newly Discovered Chinese Documents. Tehran: *Farvaha Pub.*, 119–138. (in Persian)
- Mosavihaji, R. (2017). *Sasanian Reliefs*. Tehran: Samt. (in Persian)
- Oka, I. (2015). Mongol Clothing in the Yuan Period. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 68/4: 385–414.
- Onions, Ch. T. (ed.) (1966). *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: Oxford University Press, 1966.
- Perkins, D. (1999). *Encyclopedia of China: The Essential Reference to China, Its History and Culture*. New York: Routledge.
- Puranik, M. D. (2021). The *Dhvaja* Symbol in Indian Literature, Art and Iconography. *Journal of History, Art and Archaeology*, 1:2:111–117.
- Raju, P. T. (2009). *Idealistic Thought of India*. Routledge.

- Rawson, J. (1984). *Chinese ornament: the lotus and the dragon*. New York: Holmes & Meier Publishers.
- Reeves, J. C. (1997). Manichaean Citations from the *Prose Refutations* of Ephrem. In: *Emerging from Darkness: Studies in the Recovery of Manichaean Sources*, ed. by Paul Mirecki and Jason BeDuhn, 217–288. Leiden: E. J. Brill.
- Rig Veda = Rig-Veda Sanhitá, a Collection of Ancient Hindu Hymns*. 3/4 books. (1857). H. H. Wilson (tr.). London.
- Ren, B. (2020). *The Water Mill: authentication and analysis of an ancient Chinese Jiehua painting*. PhD thesis, University of Glasgow.
- Shah, A. M. (2019). *The Structure of Indian Society, Then and Now*. Routledge.
- Shea, E. L. (2020). *Mongol Court Dress, Identity Formation, and Global Exchange*. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Silberstein, R. (2011). Biografía del collar nube. *Indumenta: Revista del Museo del Traje*. no. 2: 123–150.
- Soper, A. C. (1959). *Literary Evidence for Early Buddhist Art in China*. Switzerland: Artibus Asiae.
- Sundermann, W. (1981). *Mitteliranische Manichäische Texte Kirchengeschichtlichen Inhalts*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Sundermann, W. (1986–7). *Studien zur kirchengeschichtlichen Literatur der iranischen Manichäer*, I–III. “Altorientalische Forschungen.” 13/1, 40–92, 13/2, 239–317, 14/1, 41–107 [Reprinted in *Manichaica Iranica. Ausgewählte Schriften von W. Sundermann*, ed. by Christiane Reck et al., 0 vols., Rome (2001): 217–426].
- Sullivan, M. (1984). *The Arts of China*. California: University of California Press.
- Sze, M. (1956). *The Tao of painting: a study of the ritual disposition of Chinese painting; with a translation of the Chieh tzu yüan hua chuan; or, Mustard Seed Garden manual of painting*. New York: Pantheon Books.
- Tardieu, M. (2008). *Manichaeism*. Tr. by M. B. DeBevoise, with an introduction by Paul Mirecki, pp. xvi + 115, maps. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, [Tr. of *Le Manichéisme*, Paris: Presses Universitaires de France 1981].
- The Kephalaia*. (2016). Tr. into German by Hans Jakob Polotsky and Alexander Bulik, tr. into Persian by Maryam Qanei and Somaye Mashayekh. Tehran: Tahuri. (in Persian)
- Vameqi, I. (1999). *The Texts of Mani and Manichaeans*. Tehran: The Islamic Culture and Art Research Institute. (in Persian)
- Wang, Y. and L. Wushu. (2015). The Last Remains of Manichaeism in Villages of Jinjiang County, China. In: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8–12 September 2009*, 371–388 Leiden: Brill.
- Widengren, G. (2011). *Mani and Manichaeism*. Tr. by Nezhat Safai Isfahani. Tehran: Markaz. (in Persian)
- Willam Lane, E. (1956). *Arabic – English Lexicon*. New York: Fredrick Ungar Pub.
- Williams, S. W. (1874). *漢英韻府*. China: American Mission Press.
- Yang, Sh. (2004). *Traditional Chinese Clothing: Costumes, Adornments & Culture*. United States: Long River Press.
- Yoshida, Y. (2015). Southern Chinese Version of Mani’s Picture Book Discovered?. In: *Mani in Dublin: Selected Papers from the Seventh International Conference of the International Association of Manichaean Studies in the Chester Beatty Library, Dublin, 8–12 September 2009*, 389–398. Leiden: Brill.
- Yoshida, Y. (2019), (with an appendix by Kumamoto Hiroshi). The discovery of the South Chinese Manichaean Painting Hagiography (3) and its Contents. *Rivista degli studi Orientali*. vol. xcii, 1/2. Pisa. Roma, Fabrizio Serra Editore: 209–230. [Originally published by Y. Yoshida and Sh. Furukawa, *Kōnan Manikyō kaiga ‘Seijadenzu (3)’ no hakken to kaiga no naiyō nitsuite [Discovery of yet another Manichaean painting from South China: Hagiography (3)]*

- 江南マニ教絵画「聖者伝図（３）」の発見と絵画の内容について], Yamato Bunka (129, 2016): 25–41].
- Zhang, B., Z. Wang and others. (2016). *A Social History of Middle-Period China: The Song, Liao, Western Xia and Jin Dynasties*. United Kingdom: Cambridge University Press.

Online Sources:

- Avestan Digital Archive (Accessed: May 08 2023): <https://ada.geschkult.fu-berlin.de/>
- Banner, the British Museum (Accessed: Nov. 05 2022):
https://www.britishmuseum.org/collection/object/A_1919-0101-0-135
- Digital Silk Road Project (Accessed: Nov. 05 2022):
http://dsr.nii.ac.jp/cgi-bin/toyobunko/show_page.pl?lang=en&book=LFc-42/V-1&page=0110
- Gulácsi, Zsuzsanna. “The Religion that (Almost) Disappeared: Chinese Manichean Art and its Methods of Identification.” At the Asian Art Museum of San Francisco (Accessed: Sept. 05 2022):
https://www.youtube.com/watch?v=ZxYVBqYX4VY&list=PLNH1LadclaZpR-CBVMMt_ELC6aVymhA5l
- National Palace Museum, Taipei (Accessed: Oct. 10 2022):
https://painting.npm.gov.tw/Painting_Page.aspx?dep=P&PaintingId=1864
<https://theme.npm.edu.tw/khan/Article.aspx?sNo=03009149&uid=03009120&lang=2>
- 中國哲學書電子化計劃 (Accessed: Oct. 10 2022): <https://ctext.org/liji/yu-zao/zhs?searchu=%E7%AC%8F%20&searchmode=showall#result>
<https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=182378&searchu=%E6%91%A9%E5%B0%BC%E6%9B%B8>
- 行政院農業委員會林業試驗所 (Accessed: Dec. 07 2022):
https://paper.tfri.gov.tw/framed.php?func=B_C
- 雅昌藝術網 (Accessed: Dec. 07 2022): https://news.artron.net/20170826/n952913_3.html